

Západočeská univerzita
Fakulta právnická

Petr Hájek

**OBČANSKÁ PRÁVA V RAKOUSKÝCH ÚSTAVÁCH
19. STOLETÍ**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová, DSc.

Katedra právních dějin

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu):

„Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatury byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne

.....
Petr Hájek

Poděkování:

Rád bych poděkoval vedoucí diplomové práce prof. JUDr. PhDr. Karolině Adamové, DSc., za odborné vedení, její rady a připomínky při zpracování diplomové práce.

Petr Hájek

OBSAH

I.	ÚVODEM	6
II.	EVROPSKÉ KONCEPCE ROVNOSTI A SVOBODY NA KONCI 18. A NA POČÁTKU 19. STOLETÍ	8
III.	FRANCOUZSKÁ DEKLARACE PRÁV ČLOVĚKA A OBČANA JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJ KROMĚŘÍŽSKÉ „ÚSTAVY“	25
IV.	LISTINA PRÁV SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH 1791 ...	27
V.	ROK 1848 Z HLEDISKA PROSAZOVÁNÍ OBČANSKÝCH PRÁV	29
VI.	OBČANSKÁ SPOLEČNOST A OBČANSKÁ PRÁVA V RAKOUSKÝCH ÚSTAVÁCH 19. STOLETÍ	32
	1. Dubnová ústava	32
	2. Březnová ústava	33
VII.	KROMĚŘÍŽSKÝ NÁVRH ÚSTAVY	35
VIII.	ZRUŠENÍ ROBOTY	39
IX.	PROSINCOVÁ ÚSTAVA Z ROKU 1867	43
	1. Občanská práva prosincové ústavy v praxi	44
	2. Právo shromažďovací	44
	3. Právo spolčovací	45
	4. Ochrana osobní svobody	47
X.	PRÁVO PETIČNÍ	48
	1. Právo na vzdělání	49
	2. Náboženské právo	53
	3. Jazykové právo	56
XI.	PRÁVO VOLEBNÍ	61

XII.	ANENSKÉ PATENTY	63
	1. Občanská práva po vydání anenských patentů	63
XIII.	ZÁVĚR	65
	PŘÍLOHY	67
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	69
	RESUMÉ	72

I. ÚVODEM

Tématika občanských a lidských práv je neustále velmi aktuální. Proto má smysl vracet se i do historie a hledat vznik teorií o obsahu a významu občanských a lidských práv. Proto má smysl studovat i staré ústavní dokumenty a porovnávat úpravu občanských práv i jejich garancí. Nelze se přitom omezovat pouze na ústavněprávní úpravu, ale i na realizaci občanských práv de facto.

Nesporně zajímavou kapitolu z dějin českého ústavního práva tvoří i rakouské ústavy 19. století, doby, kdy se utvářela občanská společnost a pod vlivem francouzské revoluce pronikaly i do českého prostředí ideje svobody a rovnosti. Ty našly odraz zejména v představách české politické reprezentace směřující k zlepšení postavení českých zemí v rámci rakouské monarchie.

Od roku 1848 se datují počátky moderního konstitucionalismu¹, a právě proto je třeba zvláště druhé polovině 19. století věnovat stále zvýšenou pozornost. Konstitucionalismus po roce 1848 se rozvíjí i s parlamentarismem, který je spojován právě s důsledky společensko-politických změn, ke kterým došlo v důsledku revoluce v roce 1848.²

Ve své práci se budu věnovat evropským koncepcím občanských práv zejména konce 18. a počátku 19. století, neboť právě ony, zvláště koncepce francouzské (Voltaire, Rousseau) ovlivnily pojetí občanských práv v Rakousku a také v českých zemích. Dále rozeberu průběh roku 1848 z hlediska občanskoprávních požadavků české politické elity.

Těžiště mé práce bude tvořit rozbor úpravy občanských práv, ale i povinností v rakouských ústavách 19. století. Zvláštní pozornost budu věnovat katalogu většiny politických občanských práv v návrhu kroměřížské ústavy. Právě tento návrh přinesl proslulou zásadu, že moc ve státě pochází z lidu, kterou prosazoval František Ladislav Rieger a odmítala pochopitelně rakouská vláda.

Záměrně ponechávám stranou právo tiskové, neboť by se diplomová práce stala neúměrně obsáhlou.

V neposlední řadě poukáži ve své práci alespoň stručně na rozdíly v ústavněprávní úpravě občanských práv a jejich uskutečňování v praxi. Dobře tak

1 GERLOCH, A., HŘEBEJK, J., ZOUBEK, V. L., *Ústavní systém České republiky*. Praha 1996. s. 10-11.

2 SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010. s. 7.

vynikne rozdíl mezi stavem de iure a de facto.

Závěr pak bude patřit prezentaci nejdůležitějších poznatků, ke kterým jsem ve své práci došel a naznačení dalších směrů možného výzkumu.

II. EVROPSKÉ KONCEPCE ROVNOSTI A SVOBODY NA KONCI 18. A NA POČÁTKU 19. STOLETÍ

S rozvojem tržních vztahů a šířícího se liberalismu na konci osmnáctého a během počátků devatenáctého století byla republikánská koncepce aktivního občana postupně nahrazena pojetím občanství jako subjektu a objektu přirozených práv. Jak o tom píše např. Chantal Moufe, idea občanské aktivity, zájmu o věci veřejné a politické spoluúčasti rovnoprávných občanů na řízení státu se postupně začaly považovat za nostalgický pozůstatek původního osvícenského myšlení.³

To je charakteristické například pro názory **Benjamina Constanta de Robeque** (1767 – 1830). Podle něho se v „moderní Evropě vytvářelo občanství s rovností před zákonem a svobodou myšlení, což dávalo jednotlivcům možnost určovat a realizovat své vlastní zájmy v podstatně odlišných společenských podmínkách“. Na místo solidarity bojovné vládnoucí skupiny se staly největšími společenskými hodnotami osobní nezávislost a iluze osvobození od útrap a útlaku.

Veřejné blaho v pojetí občanské společnosti přitom znamenalo spíše ochranu individuálních zájmů, než jejich obětování ve prospěch petrifikované představě o postavení občana v občanské společnosti.⁴

Nemalý vliv na vnitřně rozporné osvícenské vysvětlování charakteru občanské společnosti měly od sedmnáctého století i humanisticky orientované představy utopického socialismu a komunismu v různých variantách obsažené zejména v dílech Jeana Mesliera, Gabriela Bonneta, Mablyho, Morellyho a Saint Simona.

V různých rovinách filosofického, ekonomického, sociálního a právního hodnocení občanské společnosti se snažili ukázat, že idea občanské společnosti, jejímž základním principem má být existence soukromého vlastnictví, odporuje přirozené rovnosti a základním sociálním instinktům.

Například **Mably** (osmnácté století) argumentoval, že rozdílné postavení lidí v liberálně chápané občanské společnosti znemožňuje většině z nich „dosáhnout jejich štěstí“. Mají mít proto přirozené právo na revoluci, když nebudou přesvědčeni,

3 Viz výše citovaný Oxfordský slovník světové politiky, str. 581; viz blíže MICHAEL STANDAL (ed.). *Liberaralism and Its Critics*. New York 1984.

4 Viz tamtéž.

že státní moc a její legislativa prohlubují ekonomický, sociální a politický antagonismus občanské společnosti.

Morelly (rovněž osmnácté století), jako důsledný představitel „racionalistického komunismu“, zdůrazňoval ve svém hlavním díle „Zákoník přírody“ principy ideální společnosti, ve které by mělo vládnout kolektivní vlastnictví. „Rozumný systém občanské společnosti“ chápal jako centralizovanou hospodářskou komunu řízenou podle jednotného hospodářského plánu, která má usměrňovat výrobu a rozdělování.

Fungování této „centralizované hospodářské pospolitosti“ mělo spočívat na třech základních zákonitostech přírody a rozumu: zaprvé na zrušení soukromého vlastnictví, zadruhé na nezadatelném právu na existenci a práci, zatřetí na povinnosti všech občanů pracovat. Přitom dogmaticky doporučoval střídmost v jídle a veškerém chování lidí a značnou reglementaci jejich chování jak v rámci celé občanské společnosti, tak v soukromém životě.

Francouzský utopistický socialista, **Francois Marie Charles Fourier** (1772 – 1837) přispěl k diskusi o občanské společnosti jiným souborem svých názorů. V díle „Teorie univerzální jednoty“ (Théorie de l'unité universelle) svérázným způsobem analyzoval „hlavní zla“ civilizované občanské společnosti. Za špatné považoval obchod, podvod a cizoložství a řadu dalších skutečností vyplývajících „z dvanácti základních vášní lidstva“. Šlo podle něho zejména o vášeň pro rodinu, vášeň ctižádosti, vášeň pro intriky, vášeň pro změnu, vášeň pro kombinování fyzických a duševních potěšení a vášeň pro harmonii.

Všechny tyto vášně pak sjednocovala Fourierova představa utopické občanské společnosti, která bude představovat takovou organizaci, v níž by vášně každého měly být plně uspokojovány a rozvíjeny. Každý člen organizační jednotky (falangy) uvnitř společnosti by měl dělat jen to, co by ho nejvíce těšilo a navíc by se obor jeho práce měl několikrát za den měnit. Jeho utopismus šel tak daleko, že každý člen společnosti by považoval svou práci a veškerou činnost pro společnost za tak uspokojivou a přínosnou, že by společnost jako celek neměla zapotřebí formální politické organizace.⁵

Za jednoho z největších francouzských socialistů je právem pokládám **Saint-Simon** (1760 – 1825). Pod vlivem mechanického determinismu newtonovského

5 Srov. BARBARA GOODWIN. *Stat' Fourie Charles*. In výše cit. Blackwellova encyklopedie, str. 128 an.

světového názoru a optimismu osvícenské filosofie pokroku začal odhalovat neúprosnou logiku historických změn s cílem dospět k poznání budoucnosti. Velký důraz kladl přitom na vztah mezi teoretickými vědomostmi a průmyslem, který v jeho době pojmově znamenal nejen výrobu, ale veškerou produktivní činnost. Pokrok ve vědeckém bádání považoval za základní hybnou sílu společenského vývoje.

Saint Simonova koncepce zdůvodňovala historickou nutnost nového společenského řádu jako důsledku předchozího sociálního vývoje. Byl jedním z prvních myslitelů. Kteří vystihli typické rysy budoucí industriální společnosti a snažili se ukázat, jak se bude pravděpodobně vyvíjet po pádu feudalismu, to znamená, až budou jeho ekonomicky a politicky vládnoucí třídy – pozemková šlechta a duchovenstvo – nahrazeny třídou vědců, techniků a tvůrců v duchovní oblasti včetně podnikatelů a průmyslníků v celé oblasti politiky a správy.

Saint Simon předpokládal, že v nových podmínkách budou politickou moc a správu provádět odborníci vedení úsilím uspokojovat zájmy všech vrstev společnosti, při zachování soukromého vlastnictví a působení vědecky organizovaného a plánovitě řízeného ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje celé společnosti.

Kolektivistický obsah Saint-Simonova myšlení je v plné šíři vyjádřen ve spisech „O průmyslovém systému“ (De systéme industriel) a „Katechismus průmyslníků“ (Catéchisme des industriels). Do třídy vědců a průmyslníků řadil jak továrníky, obchodníky a bankéře, tak i dělníky.⁶

Vyvrcholením evropského filosofického myšlení o člověku a společnosti koncem osmnáctého a začátkem devatenáctého století se stala učení dvou význačných německých myslitelů – Immanuela Kanta a Fridricha Hegela.

Immanuel Kant (1724 – 1804) založil koncepci svého idealisticko-filosofického myšlení o společnosti na vzájemném duchovně provázaném a zákonitě spjatém vztahu provázaném v zákonitě spjatém vztahu mravnosti, práva a politiky. Vycházel z toho, že „pravá politika“ se ve společnosti nemůže uplatnit, aniž by „nectila“ mravnost.

Kant zdůvodňoval svůj čistě idealistický přístup k pojetí těchto společenskotvorných vztahů „imperativních kategorií vzájemného působení myšlení člověka“, podstatou morálky a politiky. Podle Kanta se „morální zákon ve všech

6 Viz blíže K. TAYLOR. *The Political Ideas of the Utopian Socialists*, Cass 1982.

konečných bytostech majících rozum a vůli vyjadřuje v kategorickém imperativu, to znamená v „nucení pouhého rozumu k povinnému jednání“. Takový kategorický imperativ představuje objektivně nutné jednání pro sebe sama.

Kant tento kategorický imperativ vysvětloval jako tři rovnocenné a vzájemně odvoditelné formule: zaprvé formule obecnosti zákona, zadruhé formule lidství jako účelu o sobě samém a zatřetí formule obecné zákonodárné vůle. Rozhodující význam přitom přisuzoval formuli první – jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.⁷

Vzájemné vztahy morálky a politiky vysvětloval existencí rozdílů mezi motivy morálními, které působí na základě dobré vůle nebo úcty k mravním zákonům a motivy právními.⁸

V dílech „Metafyzické principy nauky o ctnosti“ vystihl Kant svůj pohled na politiku ve dvou často citovaných pasážích. V první na straně 96-7 uvádí: „Člověk v systému přírody.... má malý význam a spolu s jinými tvory, uvažovanými jako produkty země, má jen obyčejnou hodnotu... ale člověk jako osoba, to je jako subjekt mravně praktického rozumu, je nedocenitelný. Proto mu nelze přisuzovat hodnotu pouze jako prostředku k účelu druhých lidí, ale má být ceněn jako účel o sobě“.

V druhém výše uvedeném spise (Ve sporu fakult) tutéž myšlenku vyjadřuje v rovině občanské společnosti a politiky: „Tváří tvář všemocnosti přírody, či lépe řečeno její nejvyšší první příčiny, která je nám nedostupná, není lidská bytost než nickou. Ale když vládcové lidí považují člověka za nepatrného a nakládají s ním podle toho, ať už s ním zacházejí jako se zvířetem, nebo ho pokládají za pouhý nástroj, nebo ho zneužívají ve svých konfliktech a staví jednoho proti druhému, aby byli pobiti, je to rozvracení nejvyššího účelu samotného stvoření“.⁹

Teprve pojetí osoby jako „účelu o sobě“ dává „dobré vůli“ objektivní cíl, který je zdrojem výše uvedeného kategorického imperativu a stanoví omezující podmínky, za kterých je politicko-legitimní. J. Kant tuto myšlenku spojuje s občanskou společností a republikanismem. Teprve republikánské občanství se stává nástrojem podstatného mravního cíle neuskutečnitelného samotnou dobrou vůlí. Kant

7 J. KANT. *Základy metafyziky mravů*. Praha 1990. J. KANT. *Kritika praktického rozumu*. Praha 1944, § 7. W. BRUGGER. *Filosofický slovník*. heslo Kategorický imperativ.

8 Viz blíže ve spise „Ve sporu fakult“.

9 Citace podle stati PATRICKA RILEY. *Kant Immanuel*. in výše cit. Blackwellově encyklopedii, str. 214. Viz vliže P. RILEY. *Kant's Political Philosophy*. Totowa 1983. Viz též základní pramen: KANT, J. *Kants Werke*, 9. Sv., Berlin 1968.

z toho vyvozuje, že „ústavy všech států by měly být republikánské“.¹⁰

Vrcholným představitelem osvícenského myšlení o člověku, společnosti, politice a státu byl **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770 – 1831). Své filosofické názory vyjádřil v řadě obsahově na sebe navazujících spisů, z nichž nejvýznamnější jsou „Fenomenologie ducha“ (1807), „Logika“ (1812), „Encyklopedie filosofických věd“ (1817) a „Základy filosofie práva“ (1862). V nich se snažil podat odpověď na otázku jak dospět ke všezahrnující teorii vzniku vývoje a zákonitostí „moderní občanské společnosti“.

Východiskem Hegelova filosofického uvažování se stala teoretická fikce o ztotožnění bytí a myšlení, to znamená chápání reálného světa jako projevu „ideje, pojmu, ducha“. Hegel tuto totožnost vysvětloval jako trvalý proces „sebepoznání absolutní ideje“, tezí, že principem všech jevů přírody a společnosti je duchovní a rozumová podstata, absolutní idea, světový rozum či světový duch, procházející neustálým vývojem myšlení.

Absolutní duch v Hegelově filosofické koncepci neustále prochází třemi etapami. První spočívá ve „vývoji ideje v jejím vlastním lůně, v živlu čistého myšlení, kde idea odhaluje svůj obsah v systému logických kategorií, které jsou vzájemně spojeny a jedna přechází v druhou.

Druhá etapa spočívá v tom, že vývoj ideje dospívá do formy „jnobytí“, to znamená přírody a jejího filosofického ztvárnění.

Třetí etapa představuje vývoj ideje v myšlení o podstatě dějin a nabývá charakteru „filosofie ducha“. Až v této etapě se podle Hegelova učení absolutní idea znovu vrací k „sobě samé“ a proniká do různých druhů lidského vědomí.¹¹

Hegel byl přesvědčen, že tento pochod rozumu napříč dějinami je komplexní dialektický proces, ve kterém jsou jednotlivci a národy pouhé nástroje, jen málokdy si uvědomující důležitost a důsledky svých činů. Ani úloha největších vládců a vojevůdců nevychází z jejich „vědomých záměrů nebo politických programů, protože jsou podobně jako jiní lidé motivováni svými nízkými žádostmi, jako jsou ambice, hrabivost a touha po slávě. To co je učinilo historicky významnými, byly objektivní důsledky jejich činů, nikoliv jejich subjektivní záměry“.¹²

10 Viz tamtéž; z knih v českém překladu je možno použít zejména: J. Kant „kritika čistého rozumu“, 1930, „Kritika praktického rozumu“, 1944; „Základy k metafyzice mravů“, 1910 a „K věčnému míru (slovensky) 1964.

11 Viz F. HEGEL. „Encyklopedie filosofických věd“.

12 S. AVINERI. *Theory of the Modern State*. Cambridge 1972. Ve stručném vyjádření: S. Avineri ve

V tomto smyslu jsou subjektivní svobody lidského chování zakotveny v síti „mezilidských vztahů přesahujících přání jakéhokoliv jedince“.

Podstatným určením osobností je podle Hegela soukromé vlastnictví. „Absolutní právo člověka na přisvojování věcí spočívá v tom, že člověk má možnost vkládat svou vůli do každé věci. Věc se tak stává jeho věcí a jeho vůle substanciálním účelem dané věci... Právě proto, že ve vlastnictví vystupuje lidská vůle individuálního člověka, má vlastnictví charakter soukromého vlastnictví“.¹³

Subjektivní či morální svoboda člověka v jednání s tímto soukromým vlastnictvím určuje obsah dobra či zla v jeho svědomí, chápání a myšlení. Člověk přitom musí znát objektivní realitu podmínek svého života a jednat tak, že se podřizuje zákonům světa, ve kterém žije.

Hlavním článkem spojujícím člověka s občanskou společností je rodina, obvykle definovaná jako nejdůležitější forma organizace soukromého života, založená na manželském svazku a příbuzenských vztazích (mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, sourozenci a ostatními příbuznými, kteří společně žijí a hospodaří). Podle Hegela jde o druh lidského vztahu založený na „partikularistickém altruismu“, to znamená na vůli konat nejen ve vlastním zájmu, ale i v zájmu ostatních členů rodiny.

Rodina v tomto smyslu je základem vyššího stupně mezilidských vztahů, kterou Hegel nazývá „Občanskou společností“ sférou univerzálního egoismu, zvláštním subjektem ekonomické aktivity, založené na soukromém vlastnictví. Mechanismus vydávající pod jménem občanská společnost závazné a svým působením vynutitelné normy chování jednotlivců a všech společenských skupin označoval Hegel pojmem stát.¹⁴ Jeho podstata spočívá v tom, že je „syntézou ustavujících prvků rodiny a občanské společnosti“. Jeho legitimita a ospravedlnění se opírá o předpokládanou solidaritu s ostatními subjekty politiky organizované společnosti.

Stát je v Hegelově filosofické koncepci institucí veřejné povahy, která spojuje a synchronizuje všechny oblasti působení soukromého a veřejného zájmu. Předpokladem duchovního a tvůrčího sepjetí těchto zájmů uvnitř občanské společnosti spravované státem je podle něho politická svoboda občanů a občanských

stati: „Hegel, Georgy Wilhelm Friedrich“, ve výše cit. Blackwellova encyklopedie politického myšlení“, str. 161.

13 Viz L. KŘÍŽKOVSKÝ, K. ADAMOVÁ. *Dějiny myšlení o státě*. Praha 2000, str. 222.

14 F. HEGEL. *Základy filosofie práva*. § 184.

institucí. Pokládal ho za „vymoženost moderní společnosti“, za etickou nutnost, jejíž působení je zakotveno v síti mezilidských vztahů, přesahujících přání jednotlivců. Politická svoboda svým rozdílným působením vytváří rovnováhu protikladných sil, které se cestou jednání a kompromisů integrují v politickém a právním rozhodování.

V rámci všezahrnujícího filosofického systému vysvětlujícího historický vývoj člověka, občanské společnosti (a všech jejích atributů jako jsou svoboda, spravedlnost, právo, politická moc) jako působení „Ducha“ v časovém a prostorovém světě, vytvářel Hegel svou teorii moderního státu.

Jeho charakteristiku podal ve spise „Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundriss“ (1821).¹⁵ Stát tam vysvětluje jako „skutečnost mravní ideje“, jako „absolutní samoúčel“, mající právo nad člověkem, který jen ve státě dosahuje svého nejvyššího poslání. Podle Hegela je stát „chod Boha světem“, jeho základem je národní duch, který žije v občanech a dosahuje v nich nejvyššího stupně sebevědomí.

Tam, kde vláda v zájmu egoistického individualismu uchvatitelů politické moci nerespektuje existenční zájmy občanské společnosti a politickou svobodu všech, nutně dochází k obdobné destrukci společenského systému, jaká nastala například v hrůzovládě francouzské revoluce.¹⁶

O tom, že Hegelova teorie státu je nejslabším (a v podstatě reakčním) oddílem jeho „Filosofie práva“, svědčí i jeho pojetí dělby moci uvnitř státního organismu. Místo osvícenského dělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní navrhol její členění zaprvé na moc zákonodárnou, určující obecné normy práva; zadruhé na moc vládní neboli soudní, která má aplikovat tyto normy na jednotlivé případy, a zatřetí na moc panovnickou, sjednocující výše uvedené moci v individuální jednotu. Právě panovnická moc je podle Hegela „vrcholem a počátkem celku v podobě konstituční monarchie“, představující „dílo nového světa“, v němž nabyla substancionální idea svého nejvyššího uplatnění.

Ke stručnému vyjádření toho, v čem Hegel viděl tento „vrchol vývoje ducha státnosti“ a jeho reálného uplatnění je možno využít citaci z výše uvedené knihy L. Křížkovského a K. Adamové „Dějiny myšlení o státě“: „Uspořádání konstituční demokracie Hegel chápal tak, že: 1. vladař je představitelem státní suverenity, hlavou státu; 2. všechny části státu se podřizují jednotné moci a všechny soukromé účely

15 V češtině: Základy filosofie práva. Praha 1992.

16 Srov. FR. HELEG. *Základy filosofie práva*. § 258.

obecnému účelu státního společenství; 3. suverenita nenáleží lidu jako beztvárné masy, ale státu, který ve své svrchované jednotě obsahuje všechny jednotlivé elementy společnosti; 4. od moci konstitučního monarchy se liší moc vlády, která plní funkce soudní a policejní, realizuje rozhodnutí monarchy, bdí nad dodržováním zákonů, podporuje státní instituce atd.; 5. vládní moc se ztělesňuje v hierarchii státních úředníků, které jmenuje vladař; 6. obce, stavy a korporace spravují své záležitosti samy prostřednictvím představených, zástupců a administrátorů, kteří jsou částečně voleni zainteresovanými osobami, částečně jmenováni a potvrzováni shora“.

Hegel při svých úvahách o podstatě a formě státní moci hluboce podceňoval politické vědomí lidu a odmítal názor, že by se měl podílet na zákonodárné moci. Hájil zásadu, že základním sloupem, který má být oporou trůnu, je šlechta jako stav „přirozené mravnosti“, jejíž majetek sestává z nezcizitelných statků, majorátů“.

Je pochopitelné, že tak geniální a zároveň rozporná úroveň filosofického myšlení, postupujícího od sebepoznání absolutní ideje přes dialektiku až k neochotě učinit důsledné sociální závěry z tohoto poznání a obhajobu reakční pruské monarchie jako vrcholu rozvoje společnosti, vyvolalo mohutnou ozvěnu v myšlení jak Hegelových současníků, tak následovníků. V Německu se vytvořila tak zvaná Hegelova škola, v níž působily dvě podstatě rozdílná uskupení – Starohegelovci a Mladohegelovci.

Konzervativní část Hegelovy školy Starohegelovci se snažila ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století interpretovat a rozvinout Hegelovo učení v duchu křesťanské církevní dogmatiky. Například filosofové jako Göschel, Hinzicht a Gablez začali využívat rozpory a nejasnosti v rozlišování filosofie a náboženství k obhajobě syntézy rozumu a víry.

Pozdější Starohegelovci, jako Chr. Weisse a Fichte mladší, se snažili opravovat Hegelovo učení v duchu filosofických názorů Fridricha Schellinga a více než o sto let staršího Gottfrieda Leibnize.

V opozici vůči Starohegelovcům stálo levicové křídlo Hegelovy filosofické školy, tak zvaní Mladohegelovci, k nimž se hlásil zpočátku i mladý Karel Marx. Své působení zahájili kritikou křesťanství, což vedlo v tehdejší Německu k probuzení a radikalizaci buržoazně demokratického myšlení. Ale na rozdíl od Starohegelovců šli dál a interpretovali své názory jako „filosofii činu“ a teoretický základ kritického k náboženským dogmatům.

Německý filosof a publicista **Bruno Bauer** (1809 – 1882) to vyjádřil ve spise „Kritik der evangelischen Gesechichte der Synoptiker“ (1840), „Indenfrage“ (1843) a „Das endikte hristentum“ (1843). Do skupiny mladohegelovců náleželi i němečtí myslitelé **David Friedrich Straus** (1808 – 1874), **Arnold Ruge** (1802 – 1880) a radikální publicista **Max Stirner** (1806 – 1854), který se ovšem od ostatních lišil svérázností svého postoje ke všem výchozím hodnotám Hegelova učení. V knize „Der Einzige und sein Eigentum“ (1845) dospěl k popření všech předchozích vizí občanské společnosti.

Základním východiskem Stirnerova uvažování o absolutním nadřazením „Já“ ve smyslu jedince, který vytváří veškerou skutečnost, včetně idejí a institucí jakými jsou náboženství, stát, národ, vlastnictví, mravnost atd.. Protože jedinec se začne cítit zajatcem všech svých výtvorů, touží po dosažení absolutní svobody, což je možné jedině za předpokladu, že se jich zřekne. Důsledkem je Stirnerovo popření oprávnění existence nejen náboženství, ale i státu, občanské společnosti, vlasti, lidu, mravnosti a všech ostatních společenskotvorných hodnot. Lid byl pro něho „nepřítelem ducha“ a pokroku a za hybnou sílu jen silného „kriticky myslícího jedince“.

Stirner tak otevíral cestu k duchovnímu, zejména politickému a etickému anarchismu a amoralismu některých skupin tehdejší (i pozdější) německé společnosti.

Z této pozice absolutního nadřazení silného a nadmíru sebevědomého“ „Já“ pak Stirner kritizoval ostatní mladohegelovce z nedostatečného radikalismu jejich působení na vytváření politických programů a cílů hnutí usilujících o přetvoření německé a ostatní evropské společnosti.

Od idejí mladohegelovců až k materialismu dospěl i další německý filosof **Ludwig Feuerbach** (1804 – 1872). Charakteristickým znakem jeho filosofie materialismu se stal antropologismus, to znamená chápání člověka jako nejvyššího produktu přírody. Hlavním nedostatkem myšlení antropologů bylo tehdy nepochopení společenské podstaty člověka a jeho vědomí. Na všechny skutečné lidské rysy a vlastnosti nahlíželi odtrženě od společenské praxe. Jejich společensko-vědní výzkum se soustřeďoval na abstrakci člověka („člověka vůbec“), namísto aby se věnoval souhrnu společenských vztahů a objektivních zákonů, které člověka a občanskou společnost neustále vytvářejí a přetvářejí.

Protože Feuerbach v podstatě nechápal skutečný svět, v němž člověk žije, vyvozoval zásady lidské morálky z přirozené lidské snahy o štěstí, které je možno

dosáhnout jen, bude-li každý jedinec rozumně omezovat své potřeby a s láskou přistupovat k jiným lidem.

Hlavní Feuerbachovy spisy „Ke kritice Hegelovy filosofie“ (1809), „podstata křesťanství“ (1841), „Předběžné teze k reformě filosofie“ (1842) a „Základy filosofie budoucnosti“ (1843) vyvolaly velký zájem lidí uvažujících o stavu tehdejší německé společnosti. Jejich kritické rozpracování bylo jedním z odrazových můstků předchůdců marxismu.

Velkým i obdivovateli, ale zároveň důslednými kritiky filosofické koncepce Friedricha Hegela byli dva společenskovědní myslitelé – Karel Marx a Bedřich Engels.

Karel Marx (1818 – 1883) už jako student bonnské a berlínské univerzity se přimkl k levicovému směru mladohegelovců a ztotožňoval se s jeho radikálními a ateistickými závěry, odpovídajícími politickým názorům revolučně demokratických skupin v tehdeším Německu. Toto hnutí podporoval i jako spolupracovník a pozdější redaktor „Rýnských novin“.

Jak na základě vlastního zkoumání začal pronikat k podstatě problémů společenského života, postupně se rozcházel s Hegelovým filosofickým odkazem a začal odhalovat jeho nedostatky. Odsuzoval jeho idealistické tvrzení, že zdrojem existence společnosti je duchovní a rozumová podstata – absolutní idea, ale zároveň vysoce hodnotil učení o dialektice.

Konečný obrat ve světovém názoru Karla Marxe, jeho přechod od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu k proletářskému komunismu, souvisel s jeho vědeckým rozborem příčin a důsledků stále se prohlubujících ekonomických, sociálních a politických antagonismů uvnitř kapitalistické společnosti.

Ve studiích „Ke kritice Hegelovy filosofie práva“ a „K židovské otázce“ Marx poprvé zdůvodnil historickou úlohu proletariátu a své přesvědčení o nutnosti spojit hnutí dělnické třídy s vědeckým světovým názorem.

V knize „Německá ideologie“ z roku 1846 vyjádřil Marx své pojetí vývoje člověka a společnosti v dějinách. Důraz kladl na způsob, kterým si lidé zorganizovali společenskou výrobu i nástroje, které užívají. V něm viděl skutečnou základnu společnosti, nad níž vyrůstá právní a politická nadstavba a jež odpovídají určité formy společenského vědomí. Veškerý intelektuální, politický a společenský život je určen způsobem, kterým lidé vytvářejí prostředky své existence. Hlavní úlohu přitom

hrají třídy, vznikající z rozdílných vztahů společenských skupin k výrobním prostředkům.

Marxovo pojetí dějin společnosti vycházelo z toho, že v jistém stádiu vývoje výrobní síly přerostou úroveň výrobních vztahů, které pak začnou působit jako brzda a v důsledku toho nastane období společenské revoluce. Tvrdil, že právě v revoluci spočívá „hnací síla dějin“.

Obdobné zásady radikálního uvažování o podstatě lidského bytí a zákonitostech dějinného vývoje společnosti jako Karel Marx zastával německý myslitel **Bedřich Engels** (1820 – 1895). Jeho prvním velkým sociologicko-politickým dílem byl spis „Postavení dělnické třídy v Anglii“, vydaný v roce 1845. V něm vyjádřil a zdůvodnil své sympatie s oběťmi kapitalistické industrializace a přesvědčení, že na místo sociální nerovnosti a ekonomického vykořisťování, způsobeného individuálním vlastnictvím výrobních prostředků, musí nastoupit kolektivní vlastnictví.

V roce 1847 vstoupil B. Engels spolu s K. Marxem do Komunistické ligy, pro kterou vypracovali a začátkem roku 1848 publikovali tzv. „Manifest komunistické strany“, který obsahoval ucelený výklad marxismu.¹⁷

Z toho, co bylo dosud uvedeno, se zdá být zřejmé, že celou epochu reformace, renesance a osvícenství (až do poloviny devatenáctého století) prolínalo úsilí o nalezení odpovědi na otázku podstaty a dějinné úlohy fenoménů svobody, o občanství občanské společnosti, lidských práv a státní moci.

Pokud jde o svobodu (ve vztahu k nutnosti) bylo mnohokrát poukazováno na to, že jde o filosofickou kategorii vyjadřující vzájemný vztah mezi činností lidí a objektivními zákony přírody a společnosti. Podle idealistických myslitelů sedmnáctého, osmnáctého a počátků devatenáctého století pouze ničím neomezená a bezpodmínečná svoboda tvoří jediný základ lidské odpovědnosti a tedy etiky. V podstatě byla chápána jako nespoutané, zvnějšku nedeterminované bytí, spojené s určitou vnitřní schopností sebeurčení.

17 Text manifestu byl rozdělen do čtyř částí: V první, pod názvem „Buržoazie a proletariát“ bylo podáno vysvětlení zákonů společenského vývoje a nutnosti změny výrobních způsobů. Druhou část s názvem „Proletáři a komunisté“ obsahovala zdůvodnění historické úlohy komunistické strany, jako předního oddílu dělnické třídy. Třetí část se zabývala kritikou měšťáckých proudů vystupujících pod heslem socialismu a poslední čtvrtá stanoviskem komunistů k různým opozičním stranám.

Jak Karel Marx, tak Bedřich Engels svá stěžejní vědecká díla (např. K. Marx rozsáhlý spis „Kapitál“ a B. Engels „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“) vydali v době přesahující časový horizont poloviny devatenáctého století.

Ve filosofických, etických a psychologických koncepcích byla většinou rozlišována svoboda morální a svoboda psychologická. Morální svoboda byla vykládána jako schopnost člověka rozhodnout se k něčemu, aniž by tomu bránily vnější psychologické příčiny, např. pohružky.

Psychologická svoboda měla spočívat ve schopnosti rozhodnout se bez psychologických vazeb předcházejících aktu rozhodnutí, jinými slovy „rozhodování jak se komu chce“.

Jak již bylo uvedeno dříve, v Platonově „Ústavě“ byla svoboda chápána spíše jako řád, vedení a duchovní osvícení v politické oblasti života. Politickou svobodu spojoval Platon s demokracií a ve svém hodnocení ji charakterizoval jako neprostou absenci řízení činnosti jednotlivců či lidu jako celku. Na druhé straně jeho tvrzení, že pouze ctnostný čin je plně dobrovolný, vyhovoval zastáncům vnitřní morální svobody ve všech dalších etapách vývoje společnosti.

O více než půldruhého tisíce let později anglický materialistický filosof **Thomas Hobbes** souhlasil s Platonem v tom, že to, co lidé potřebují k dosažení svobody je řád. Jestliže ho chtějí dosáhnout, musí se zříci neužitečné svobody přirozeného stavu. Svoboda dělat cokoli je nepotřebná, protože uplatňování svobody „jednoho každého člověka“ může být v rozporu s uplatňováním svobody jiného člověka.

Pro Hobbese bylo typické, že se snažil vysvětlit podstatu dvou pohledů na svobodu.

V prvním pojetí byla projevem politické samovlády a jen lidová republika mohla být svobodná. Takto jí chápal již dříve Machiavelli a zčásti i Milton. V podstatě se jednalo o tzv. negativní svobodu (svobodu od něčeho), o rozsah prostoru, v němž se člověk může pohybovat, aniž by narážel na svobodu ostatních.

Pozitivní učení o svobodě (zastávané např. Kantem) spočívalo v přesvědčení, že člověk jedná dobrovolně jen tehdy, když jedná správně (jinými slovy, že žádný jiný čin než ctnostný nemůže být svobodný).

Zejména Immanuel Kant rozlišoval dva stavy svobody: zaprvé vnitřní svobodu každého jedince jí pro sebe dosáhnout a zadruhé svobodu politickou, omezující činnost zákona na odstraňování překážek, které by stály v cestě k jejímu dosažení.¹⁸

18 Vil Alan Ryan, heslo Svoboda ve výše cit. Blackwellově encyklopedii politického myšlení, str. 509 an.

Jean Jacques Rousseau spojoval své učení o obecné a politické svobodě s pojmem obecné vůle. Vycházel z toho, že vedle vlastních zájmů každého jednotlivce má každý občan kolektivní zájem na blahu celé společnosti, ve které žije. Aby společnost byla legitimní, musí být politická rozhodnutí v souladu se zákony, které jsou svobodně schvalovány svrchovaným lidem a zároveň závazné pro všechny občany bez rozdílu. Každý občan má právo svobodně hlasovat pro zákony a řídit se jejich obsahem jako výrazu obecného dobra, aniž by tím odporoval vlastním potřebám a zájmům.

Názor, že jedinci mají právo na svobodu v soukromé oblasti, ve které mohou jednat a myslet jak se jim zlíbí, zastával i Alexis de Tocqueville, ale zároveň v obavách o demokracii usiloval o ochranu svobody před přemírou demokracie.

Jak již bylo uvedeno, podle Friedricha Hegela jsou celé dějiny vývojem směrem k vědomí svobody. Přitom rozlišoval tři stádia evoluce vědomí svobody. První představovala svobodu jedné osoby, zatímco ostatní byli nesvobodní. Po mocensko-politické stránce šlo o orientální despotismus. Druhým byl tzv. „klasický svět“, ve kterém byli svobodní jen někteří lidé. V něm občanská práva (v rámci politické komunity) byla různě velká, ale nikdy univerzální.

Je charakteristické pro postupnou dekadenci politického myšlení Hegela, že za vrchol prohlašoval „Germánský svět“, ve kterém jsou všichni lidé (jako výraz křesťanského evangelia) považováni za schopné být svobodnými.

Moderní stát se podle něho zakládá na subjektivní svobodě, ale aby nedošlo k její degeneraci v boji všech proti všem, musí sehrát zprostředkující úlohu racionální instituce v podobě absolutní monarchie s plnomocným zákonodárným a vládním systémem.

V sociálně orientované materialistické filosofii je svobodná vůle uvědomělé, cílevědomé zaměření člověka na provádění určité činnosti. Zatímco idealisté nesprávně chápou svobodnou vůli jako vlastnost, která není závislá na vnějším působení a nesouvisí s objektivní nutností, materialisté tvrdí, že zdrojem cílevědomé svobodné činnosti člověka je jeho praktická činnost, směřující k přeměně světa, založená na objektivních přírodních zákonech. Svobodná vůle je ta, která volí správně v souladu s objektivní nutností.

Bedřich Engels to stručně vyjádřil tak, že svoboda vůle neznamena nic jiného, než schopnost se rozhodovat se znalostí věci. Prvním článkem svobodného jednání je uvědomělé stanovení cíle, druhým rozhodnutí jednat na základě nejúčelnějšího

způsobu dosažení cíle. Důležitou úlohu přitom vždy hraje znalost, zkušenost, výchova a sebevzdělání.

V pojetí marxismu jsou hranice legitimní svobody stanoveny přirozenými právy lidí a nejzřetelněji vystupují ve vlastnickém smyslu. Právo na svobodu je jedním z projevů skutečnosti, že každý je svou vlastní osobou a ne otrokem či částečným otrokem někoho jiného.

Obsah pojmů svoboda a nesvoboda ve všech rovinách jejich společenského uplatnění (ekonomické, sociální, politické a právní) úzce souvisí s problematikou spravedlnosti a nespravedlnosti. Jde o souvztažné normativní pojmy dosahující uplatnění ve všech oblastech života jak jednotlivých lidí, tak nejrůznějších skupin i celé společnosti. Spravedlnost přitom odráží stav jak ideálního tak reálného pohledu na skutečnosti společenského života, charakterizované jako něco žádoucího, co odpovídá bytostné podstatě a právům člověka. Naopak nespravedlností je označován stav, který je v rozporu s podstatou a působením se spravedlností a musí být proto odstraněn.

V dějinách římského práva je často uváděno, že dosud nejlepší obecná definice pochází z doby Justiniána I. (482 – 565), podle které je spravedlnost stálá a vůle dát každému, co mu patří. Zároveň se připomíná, že při právní aplikaci této definice je nutno rozlišovat mezi tím co osobě či skupině osob náleží ve smyslu odměny a tím co jí patří ve smyslu trestu.¹⁹

V minulosti bylo také nezřídka uvažováno o souvislosti spravedlnosti s minulostí. Přitom byla někdy uváděna citace anglického dramatika Williama Shakespeara (1564 – 1616): „A pozemská moc se Boží podobá, když spravedlnost mírněna je milostí“.

Jak v době renesance, tak v osvícenství byla spravedlnost vnímána v úzkém sepětí s právem, které vyjadřuje obecná pravidla určující nejen jak se lidé mají vůči sobě chovat, ale většinou i k čemu je každý oprávněn a povinen ve věcech vlastnictví, v ekonomických a sociálních vazbách dané společnosti a rovinností vůči státu. Spravedlnost byla spojována s těmito zvyklostmi a oprávněními.

Přední místo v teoretickém uvažování o problematice svobody a spravedlnosti zaujali vyznavači přirozeného práva. Vycházeli z toho, že za

19 Podle Justiniánova spisu „Corpus iuris“ uložení spravedlivého trestu předpokládá: a) prokázání viny při použití řádné procedury; b) rozdíly mezi tresty by měly vždy odpovídat rozdílům mezi potrestanými skutky; c) trest nemá být ani příliš krutý, ani příliš mírný.

pozitivním právem stojí morální zákon poznatelný rozumem a v případě konfliktu právě tento přirozený zákon určuje, co je spravedlivé.

Přední místo mezi teoretiky přirozeného práva zaujímal na počátku sedmnáctého století **Hugo Grotius** (1583 – 1645). Při posuzování dobra a zla, spravedlnosti a nespravedlnosti apod. zastával názor, že všeobecná morálka spočívá v konečné instanci na dvou zásadách. Zaprvé, že sebezáchova musí být vždy považována za legitimní, zadruhé, že svévolné poškozování druhých bez sebezáchovných důvodů musí být vždy považováno za nelegitimní. Tvrdil, že jsou důležitou součástí přirozených práv a mají být přijímány jako zásady zavazující lidi nezávisle na jakýchkoliv jiných úvahách.²⁰

Nastíněním základů obecně platné sociální etiky, mající trvalý význam pro vývoj přirozeného práva se Hugo Grotius zařadil mezi přední zastávce propojení theoremů svobody, spravedlnosti, humanity a práva.

V průběhu osmnáctého a na počátku devatenáctého století začal převládat názor, že pojmy spravedlnost a nespravedlnost je nutno chápat jako souvislost řady jevů z hlediska rozřídění dobra a zla jak v rolích jedinců a sociálních skupin, tak v životě celé společnosti, přičemž stále větší význam nabývají rozdíly mezi prací a odměnou, důstojností lidí a jejím společenským hodnocením, mezi právem a povinností při jeho uplatňování.

Podle názorů tehdejších marxistů má obsah pojmů spravedlnost a nespravedlnost historicky podmíněný charakter a za určitých podmínek působí na „politická hnutí usilující o nastolení jiných společensko-politických a právních poměrů“.

Přitom ale samo živelné pronikání požadavků svobody, spravedlnosti do politického a právního myšlení širokých vrstev společnosti podle nich neznamena uvědomělé chápání objektivních zákonů dějinného vývoje. Marx a Engels zdůrazňovali, že vědecká teorie vývoje společnosti nemůže činit závěry z pouhých představ o spravedlnosti a nespravedlnosti, ale musí vycházet z vědeckého (materialisticko-dialektického) poznávání a využívání zákonitostí společenského vývoje.

Jak již bylo uvedeno, stále významnější úlohu ve filosofických koncepcích a politických úvahách teoretiků období příprav a průběhu francouzské revoluce hrál

20 Srov. K. ADAMOVÁ, L. KŘÍŽKOVSKÝ. *Dějiny myšlení o právu*. Praha 2007, str. 97 an.; srov. R. TUCK. *Grotius Hugo*. Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 150.

požadavek rovnosti lidí. Dokonce se stal jedním z nosných hesel této ruce. Bylo to vyvoláno ideovým působením zejména J. J. Rousseauem, který názory vyjádřil ve spise „O původu nerovnosti mezi lidmi“. Vycházel z toho, že všichni lidé jsou si od přírody rovni. Ale obdobně jako později Marx zdůrazňoval, že přirozená rovnost nemůže být zaměňována se společenskou rovností. Společenská nerovnost je produktem dějinného vývoje, který působí v souvislosti s rozvojem dělby práce, soukromého vlastnictví a formování státu.

Sama úvaha, že všichni lidé mají něco společného a že v rámci toho jsou si rovni, se vyskytovala ve všech epochách dějin filosofie. Ale teprve v novověku, zejména v renesanci a osvícenství, z ní byly vyvozovány konkrétní politické důsledky, včetně požadavku na rovnost před zákonem a odstranění nejen feudálních, ale i buržoazních třídních výsad. V tomto smyslu J. J. Rousseau ostře kritizoval feudální stavovské poměry a despotický režim a požadoval nastolení buržoazní demokracie v domnění, že zajistí rovnost lidí bez ohledu na původ. Příčiny nerovnosti nalézal ve vzniku soukromého vlastnictví, ale zároveň se vyjadřoval pro zachování drobného vlastnictví jako základu ekonomické prosperity a zachování rovnostářských hodnot.

Immanuel Kant, jehož hlavním politickým přesvědčením byla myšlenka vzájemného vztahu mravnosti a politiky, přistupoval k otázce rovnosti z pozice svého přesvědčení, že všichni lidé mají společnou důstojnost díky tomu, že jednají morálně, že jsou schopni užívat svého rozumu k formulaci etických zákonů a podřídit se jim.

Z dlouholetých střetů různých filosofických, sociologických, politických a etických názorů na podstatu a společenskou úlohu rovnosti se během osmnáctého a v polovině devatenáctého století vymezyly tři rozdílná pojetí: liberální, demokratické a socialistické.

Za liberální rovnost byl považován stav, ve kterém jsou stejně svobodní lidé schopni uskutečňovat své vlastní zvolené životní plány. Přitom ani filosofové považovaní za liberální se plně neshodovali v tom, které skutečnosti společenského života konstituují rovnost svobody a svobodu rovnosti.

Někteří poukazovali na to, že podmínky buržoazně chápané rovné svobody ve skutečnosti znemožňují rovné rozdělování příjmů podle zásluhy a potřeb, zabezpečení rovnosti přístupu ke vzdělání, lékařské péči a k odvrácení bídy nezaměstnaných a starých občanů.

Demokratickou rovností byla označována možnost občanů podílet se jako

politicky rovní na vládě společnosti, v níž žijí. Také zde, jak již bylo uvedeno, vystupoval v roli hlavního myslitele a propagátora J. J. Rousseau. Hlavně se zajímal o přerozdělování ekonomických zdrojů jako prostředku přerozdělování politické moci mezi občany skrze eliminaci zastupitelské vlády. Zároveň přemýšlel o potřebě a možnostech dostatečného zmenšení společnosti, aby se občané mohli starat o své potřebné spoluobčany stejně jako o své vlastní rodiny.²¹

Někteří další obhájci demokratické rovnosti kladli požadavek radikální decentralizace politických a právních institucí jako prostředku, jak vytvořit pro všechny občany účast přímo na vládě. Jim, při respektu k instituci zastupitelské vlády, hledali nejúčinnější ústavní prostředky k tomu, aby „veřejní úředníci“ byli co nejvíce odpovědní svým voličům.

Politické a mravní pojetí tzv. socialistické rovnosti vzniklo v době, kdy představitelé socialismu a později marxisté začali zdůvodňovat obavy, že třída vlastníků výrobních prostředků (kapitalistů a bankéřů) natolik ovládne instituce státní moci, že budou suverénně pomocí práva rozhodovat o všech oblastech ekonomického a sociálního života všech pracujících a celé společnosti. Socialistická kritika kapitalismu se od konce osmnáctého a začátku devatenáctého století opírala o „marxistické pojetí člověka jako druhové bytosti, která nachází seberealizaci v tvořivé, společensky hodnotné práci“.²² Vysvětlovala, že nebezpečí pro takovou rovnost spočívá v tom, že kapitalismus zákonitě vytváří antagonismus nerovnosti nejen v rozdělování bohatství, ale i v uspokojování lidské tvořivosti.

21 Viz ANY GUTMAN. *Rovnost*. In výše cit. Blakwellova encyklopedie politického myšlení, str.435.

22 Viz tamtéž.

III. FRANCOUZSKÁ DEKLARACE PRÁV ČLOVĚKA A OBČANA JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJ KROMĚŘÍŽSKÉ „ÚSTAVY“

Při úvahách o občanských právech v rakouské monarchii, zejména pak v návrhu katalogu občanských práv v kroměřížském návrhu ústavy, je nezbytné věnovat se také francouzské Deklaraci člověka a občana přijaté Ústavodárným národním shromážděním v roce 1789.²³

Je to nezbytné proto, že v Deklaraci se výrazně spojuje přirozenoprávní a lidskoprávní aspekt s občanskoprávním. To vyplývá již z názvu tohoto významného dokumentu, kde se hovoří o člověku i občanu.²⁴

Deklarace neboli Prohlášení byla ovlivněna zvláště myšlenkami Rousseaua a Montesquieu. Byla to zejména idea suverenity lidu, dělby moci a odpovědnosti úředníků lidem.²⁵ Rovnost a svoboda měly podle autorů Deklarace přirozenoprávní základ a zákon byl pokládán za výraz všeobecné vůle.

Tento dokument byl „přijat nikoliv proto, aby lidská práva založil, ale proto, aby již existující posvátná a nezcizitelná práva člověka deklarovala upřesnil tak hranice, které stát nesmí nikdy překročit.“²⁶

Deklarace vyhlášovala zásadu rovnosti svobody a blaha lidu. Velmi závažná však byl již zmíněný princip o suverenitě lidu, který směřoval proti dědičnému právu panovníků.²⁷

Deklarace obnovila mimo jiné starou antickou zásadu, která zdůraznila, že – svoboda znamená možnost činit vše, co neškodí jinému. Další důležitá zásada byla, že nikomu nemůže být zabráněno činit to, co není zakázáno zákonem- tedy – vše je dovoleno, co není zakázáno.

Všeobecná vůle se projevovala prostřednictvím zástupců v parlamentu. Zde měly být tvořeny zákony zajišťující rovnost před zákonem.

V článku 7 se pravilo, že „každý může být obžalován, zatčen nebo uvězněn

23 Text deklarace viz Výbor z textů, ed. TUREČEK, J. Praha 1959, s. 394- 396.

24 Srv. Dějiny Francie. Praha 1988, s. 308. Zde je též uvedeno, že ještě před dobytím Bastilly dne 14. července 1789 požadoval Jean Mounier/ politik a monarchista, aktivní účastník francouzské revoluce/ vytvoření dobré ústavy, která měla být založena na přirozených právech a na jejich ochraně. Tamtéž, s. 307-308.

25 Srv. KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983, s. 363

26 Dějiny evropského kontinentálního práva (KOL. AUTORŮ). Druhé doplněné vydání. Praha 2004, s. 301-302.

27 SCHAMA, S. *Občané- Kronika francouzské revoluce*. Praha 2004, s. 464.

jen v případech určených zákonem a způsobem, jak zákon předpisuje. Ti, kteří žádají, vyřizují a vykonávají nebo dávají vykonávat svévolné příkazy, mají být potrestáni. Avšak každý občan vyzvaný nebo vzatý do vazby podle zákona, má okamžitě poslechnouti.“

Článek vycházel i ze zásady ochrany soukromého vlastnictví, kterého nemohl být nikdo „zbaven“, pouze tehdy to bylo možné, pokud se tak stalo na základě veřejného zájmu a na základě zákona. Přitom muselo být vyplaceno předem spravedlivé odškodnění.

Velmi důležité bylo, že Deklarace vycházela z presumpce nevinny. Nikdo nesměl být stíhán pro své názory a přesvědčení.

Prohlášení práv člověka a občana byla v ústavodárných výborech a v Národním shromáždění velmi diskutovaná a její původní text, předložený Gilbertem du Motier, markýzem de La Fayette²⁸, prošel mnohými změnami.²⁹

La Fayette jej totiž koncipoval podle daleko liberálnějšího amerického modelu- Deklarace nezávislosti USA z roku 1776-, který dával lidem více svobod, než byli ochotny generální stavy. Ty dávaly důraz rovněž na povinnosti.³⁰

Osvícenská Deklarace práv člověka a občana předcházející ústavě přijaté 1791 byla demokratickým dokumentem ovlivňujícím svým textem obsah ostatních ústavních evropských ústav nastupujícího liberalimu.³¹

28 La Fayette / 1757-1834/ bojoval za americkou nezávislost a účastnil se počátečních fází francouzské revoluce.

29 SCHAMA, S. *Občan* etc. Cit.d. s. 464.

30 Tamtéž. s. 465.

31 Srv. např. ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. Praha 1999, s.74.

IV. LISTINA PRÁV SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH 1791

Listina práv - Bill of rights – zahrnovala deset doplňujících článků ústavy z roku 1787 a byla přijata podle návrhu Jamese Madisona v roce 1789. K ratifikaci došlo roku 1791.³² Podobně jako francouzská Deklarace práv člověka a občana byla inspiračním zdrojem pro Fr. L. Riegra při koncipování katalogu občanských práv v kroměřížském návrhu ústavy.

Listina obsahovala nedotknutelnost osoby a majetku, svobodu svědomí, slova a tisku svobodu shromažďovací, zásadu ne bis in idem, právo na porotu a na konfrontaci obžalovaného se svědky obžaloby.³³

Zpravodaj ke katalogu občanských práv a svobod kroměřížské „ústavy“ Fr. L. Rieger se ve svém vystoupení k porotnímu soudnictví výslovně odvolal na americké³⁴ a anglické zkušenosti s porotním soudnictvím. Zdůraznil zásadu, na které jsou v těchto zemích budovány porotní soudy - a sice neodvislost soudcovskou.³⁵ Upozornil na to, že „porotce, když vyšel z lidu, kterýž vynese tento jediný rozsudek a opět v lid se vrátí, ten jest a bude vždy neodvislým.“³⁶

Poroty zcela jistě, jak uvedl i Rieger v návaznosti na anglického myslitele Huma, představují jednu ze záruk rovnosti a spravedlnosti.³⁷ Proto i Rieger dával na zřízení porotního soudnictví velký důraz.

V kroměřížském návrhu ústavy pak článek o porotách zněl- „Poroty mají rozsuzovati mají rozsuzovati na každý způsob při zločinech, při politických a tiskovních přestupcích.“³⁸

Vraťme se ale k Listině práv, která do jisté míry omezila státní moc ve prospěch jednotlivce, a to platí i v oblasti občanských práv.³⁹ Madison očekával, že

32 Text deseti doplňků ústavy Spojených států patřících do 1. cyklu oprav ústavy známých jako Listina práv viz in TUREČEK, J. Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva. Praha 1956, s 402-404.

33 KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983. s. 337.

34 Porotám je v americké Listině práva věnován článek šestý, který zní- „ Při všech soudních stíháních bude se obžalovaný těšiti právu na rychlý a veřejný soud před nestrannou porotou státu a okresu, v němž čin bude spáchán, kterýžto okrs bude předem určen zákonem, jakož i právu býti poučen o povaze a příčině obvinění; býti konfrontován se svědky proti sobě a míti závazné přelíčení na vyslechnutí svědků ve svůj prospěch a právu na pomoc právního zástupce při své obhajobě.“ In Tureček, J. Výbor etc.cit.d.s. 403. Zde i článek sedmý o pototách v občanských sporech.

35 Řeči Dra. Frant. Lad. Roegra, cit.d. s.135.

36 Tamtéž. s.135.

37 Tamtéž.

38 ČERNÝ, M. *Boj za právo*, cit.d. s. 478. § 5 kroměřížského návrhu ústavy.

39 INCIARDI, J.A. *Trestní spravedlnost*. Praha 1994, s 141. Inciardi zde cituje předsedu Nejvyššího

při zavádění garancí občanských práv do praxe sehrají závažnou roli federální soudy, které budou strážcem občanských práv a nedopustí převzetí moci legislativou nebo exekutivou.⁴⁰ I Rieger, jak vyplývá i z výše řečeného, spoléhal při ochraně občanských práv na činnost soudů, a to nejen porotních.

soudu USA, který po více než 150 letech od přijetí Listiny práv napsal „ Poslanci prvního kongresu...věděli... že ať bude mít vláda jakoukoliv formu, je potenciálně nebezpečná, jako nezbytná. Věděli, že moc musí někde sídlit, aby se zabránilo anarchii zevnitř a útokům zvenčí, ale že tuto moc lze zneužít na úkor svobody.“

40 INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Cit. dílo, s.141- 142.

V. ROK 1848 Z HLEDISKA PROSAZOVÁNÍ OBČANSKÝCH PRÁV

Česká historička Pavla Vošahlíková ve své publikaci o české občanské společnosti napsala, že důležitým předpokladem „pro vznik občanských vztahů, a tím i formování občanské společnosti, bylo prosazení zásady rovnosti všech lidí a její zakotvení v právním řádu. Tuto ideu s sebou přinesla v 18. století francouzská a americká revoluce.“⁴¹

V české společnosti se ovšem zásada rovnosti uplatňovala velmi obtížně. Občanská emancipace probíhala pomalu a s velkými těžkostmi. Teprve v revolučním roce 1848⁴² se projevil zlom v otázce přístupu k občanským právům.⁴³

Století devatenácté je také stoletím zrodu národně reprezentačního státu, kdy na významu nabývá požadavek volebního práva do zastupitelských sborů.⁴⁴

Konstitucionalistický a reprezentační princip se tu kombinoval s principem národnostním, kdy národy v rakouské monarchii požadovaly větší autonomii v rámci říše.

Základním požadavkem zde byla tzv. konstituce, která ovšem neměla znamenat pouze ústavní listinu, ale zahrnovala v sobě myšlenky rovnoprávnosti a zejména snahu o úpravu občanských práv. Heslo konstituce bylo namířeno proti stavovsky rozdělené společnosti, která se projevovala mimo jiné i existencí privilegovaných soudů, proti poddanství a robotě.⁴⁵

41 VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování české občanské společnosti ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. Praha 1993. s. 5.

42 K průběhu revolučního roku 1848 viz MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého práva*. Praha 2003, s. 209-216. a URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.

43 VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování* etc.cit.d..s. 6. K roku 1848 se vyjadřovali i doboví kronikáři a pro úplné pochopení revolučních událostí tohoto roku je jistě dobré jejich popisy tehdejších událostí využít. Jedním z nich byl např. Sedlák Josef Dlask / *Zápisky Josefa Dlaska v Dolánkách u Turnova.1716- 1853. Sestavil VAŇEK, V. Turnov 1898./*. Píše, že v roce 1848 panovala planeta Saturnus neb Smrtonoš a ten rok byl vskutku strašlivý. Jakmile lidé se dozvěděli o konstituci a svobodě ihned nakoupili knížky s patentem a od té doby, totiž od března roku 1848 už nikdo nešel ani nejel na robotu. Nikdo se ničeho nebál- žádná bázeň jako dřív byla-. J. Pekař k tomu poznamenává, že v postoji J. Dlaska můžeme spatřovat kritický postoj sedláků ke zrušení roboty. Dále pak Pekař píše, že uvážíme-li „tuto skutečnost a uvážíme-li, jak málo dotklo se hnutí roku 1848 právě oné vrstvy, o jejíž emancipaci šlo především, jak vlastně toto hnutí vyšlo z nespokojené inteligence třetího stavu, z měst, pak jsme na okamžik v pokušení věřit, že masy nejsou přece hlavními činiteli dějinnými, nýbrž jen jejich trpným předmětem.“ Srv. PEKAŘ, O *smyslu českých dějin*. Praha 1990. s. 375.

44 Srv. ADAMOVÁ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007. s, 75-76.

45 Srv. MASARYK,T.G. *O demokracii* (výbor ze spisů a projevů). Ed. GAJON, K. Praha 1991. Zde od Masaryka, článek- Karel Havlíček o demokracii/1896/. Masaryk zde na s, 20 zdůraznil, že

Pojem konstituce vysvětlil právě v onom širším pojetí český politik a historik František Palacký. Ve svém článku věnovaném konstituci na otázku- co jest konstituce- odpověděl, že „jest to takové právo a zřízení zemské, podle kteréhož panovník aneb mocnár jakýkoli neustanovuje zákony zemské sám toliko s ministry a úředníky svými, ale povinen jest ve všech důležitějších věcech, týkajících se všeobecného práva i pořádku v zemi, slyšev nejprv žádost a vůli celého národu a šetřiti jí.“⁴⁶

Důležitými v té době byly i požadavky národnostní, které směřovaly k rovnoprávnosti Čechů s Němci a také svobodné volební právo a svoboda slova a tisku.

Idea svobody, která zaznívala z úst mnoha českých politiků, byla páteří hesla konstituce, i když nevyšla ve snahu o zřízení samostatného českého státu.

Úvahami o pojmu svoboda se zabýval i František Palacký. Velmi správně spojoval svobodu se spravedlností a mravností. Podle jeho slov „ svoboda bez mravního základu, bez práva a spravedlnosti jest pouze pud dravce, jest libovůle a tyranství despoty.... spravedlnost spočívá však v uznání a šetření práv druhého.“⁴⁷

Podobnou myšlenku zastával Palacký již v roce 1849, kdy rovněž zdůraznil, že ve svobodném konstitučním státu platí zákony pro všechny stejně. Palacký tu vycházel i ze staré římské zásady - *neminem laedere* a zdůrazňoval- čeho sobě nechceš, jinému nečiň.⁴⁸

Postupné prosazování požadavků v oblasti občanských práv, které zazněly zejména ve dvou peticích Svatováclavského výboru z března 1848, z nichž některé se podařilo naplnit, vedlo k utváření se občanské společnosti, kde občanskoprávní prvek posléze splýval s přirozenoprávním a tudíž s lidskoprávním.

Zmiňme se nyní o obsahu obou petic, neboť v ústavněprávním vývoji Rakouska a českých zemí hrály nezastupitelnou úlohu.⁴⁹

První petice z 11. března 1848, jejímž iniciátorem byl František Brauner,

slovo konstituce „znamenalo konstituční parlament a tudíž odstranění starého stavovství.“ Masaryk (s. 24) také uvedl, že „ Havlíček byl pro politickou nerovnoprávnost podle přirozeného práva; speciálně volební právo do sněmu (zemského i říšského) chtěl mít rovné bez cenzu – v nejhorším případě připouštěl skrovný census, ale census jednotný.“

46 Františka Palackého Spisy drobné, díl I. Uspořádal a poznámkami opatřil RIEGER, B., Praha 1898. s.9. Palackého článek Co jest konstituce. Praha 1848.

47 Politické myšlenky Františka Palackého. Uspořádal a úvodem opatřil SRB, A. Praha 1907. s. 38. Úryvek z Palackého díla Rusové a Češi, 1873.

48 Tamtéž. s. 39. Úryvek z Palackého díla O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku, článek z roku 1849.

49 K obsahu petic viz MALÝ, K. a kol. *Dějiny* etc. Cit. d. s. 210- 211.

obsahovala jedenáct požadavků. Vedle jazykové rovnoprávnosti a volebního práva zde byly zejména požadavky ústnosti a veřejnosti soudního řízení, svobody tisku, víry, ochrany osobní svobody, ozbrojení občanů, svoboda univerzitního vyučování. Původní širší formulace týkající se spolčovacího práva, práva petičního a ochrany listovního tajemství se do konečného znění petice nedostala.

Druhá pražská petice z 29. března vycházela z obsahu první a navíc požadovala volební právo do zemských sněmů pro všechny obyvatele. Jediným cenzem měl být cenzus majetkový.

Státoprávní požadavky, které měly vést k větší samostatnosti českých zemí, ale nebyly vládou vyslyšeny.

Jak již bylo řečeno řada požadavků ohledně občanských práv, byla vídeňskou vládou vlažně akceptována. Objevila se i v ustanoveních ústavy dubnové a pak březnové. Ani jedna z nich však nebyla naplněna. Dubnová se nestala vůbec platnou a březnová byla velmi rychle suspendována nástupem Bachova absolutismu.

Jistou nadějí znamenal kroměřížský návrh ústavy, který se ovšem ústavou nikdy nestal. Komplexní soubor občanských práv pak obsahovala ústava prosincová z roku 1867.

VI. OBČANSKÁ PRÁVA V RAKOUSKÝCH ÚSTAVÁCH 19. STOLETÍ

Občanská práva byla upravena v ústavě dubnové, která nevzešla v platnost, v ústavě březnové a ústavě prosincové. Ta svým katalogem občanských práv ovlivnila ústavní listinu Československé republiky z roku 1920.

V ústavněprávním vývoji měla velký význam koncepce kroměřížské ústavy z roku 1848-1849, která se ale nikdy pro odpor Vídně ústavou nestala. Kroměřížský sněm byl v březnu roku 1849 vládou rozehnan. A císař vyhlásil tzv. březnovou ústavu, která ovšem platila jen krátce. Bachův absolutismus nastolený právně silvestrovskými patenty roku 1851, znamenal její konec. Občanská práva byla suspendována.

Zatímco v dubnové, březnové i prosincové ústavě jsou občanská práva upravena s malými odchylkami v podstatě stejně, to znamená, že je tu uveden tradiční výčet občanských práv, v kroměřížském návrhu ústavy se setkáváme s prvky zcela novými.⁵⁰

V podstatě lze říci, že koncepce občanských práv a svobod odpovídá požadavkům v oblasti občanských práv a svobod se národní princip se snoubil s principem občanským.⁵¹

1. Dubnová ústava

Dubnová ústava měla platit v neuherské části monarchie, avšak ve skutečnosti nikdy nebyla uvedena do praxe, neboť se proti ní zvedl odpor zejména v českých zemích. Na jejím základě proběhly pouze volby do říšského sněmu.⁵²

Poslance volili volitelé, kteří museli dosáhnout alespoň 24 let věku, museli mít stálé bydliště ve volebním okrese. Jeden volitel „připadal na 500 voličů a poslanec na 50 tisíc obyvatel. Poslanci se volili podle zásad absolutní většiny hlasů

50 Viz dále.

51 Srv. ADAMOVIČ, K. *Občanská práva a svobody v rakouských ústavách 19. století*. In: *Vývoj české ústavnosti*. Praha 2006. s. 428.

52 Text dubnové ústavy in: *Národní noviny* 1848,

volitelů, jichž se muselo volby účastnit nejméně 75%.⁵³

Velmi široký byl katalog občanských práv, který nad obvyklá osobní a politická práva obsahoval právo svobodně si zvolit živnost, dále pak svobodu vystěhování a navíc ještě chránil soudce před propuštěním. Stejně jako pozdější březnová ústava počítala dubnová ústava se zavedením porotních soudů a zakládáním národních gard.

Dubnová ústava neboli ústava Pillesdorfova (rakouský ministr vnitra) byla poměrně liberální, jak o tom svědčí i úprava občanských práv a svobod. Pillersdorf se inspiroval při koncepci dubnové ústavy ústavou belgickou.

Tato ústava pominula slib daný 15. března konstitučním patentem, že zřízení zemská budou nadále uznávána, a zvolila „jednotejnou šablonu centralistickou.“⁵⁴

Místo zemí existovaly nadále provincie a jediné byla zajištěna „neporušitelnost národnosti a jazyka“.⁵⁵

Práva zemí byla koncipována jako odvozená od říšské ústavy, volební právo bylo omezeno majetkovým cenzem a bylo nepřímé. Země tak nemohly posílat jako svéprávné jednotky své zástupce do říšského sněmu přímo.

2. Březnová ústava

Oktrojovaná ústava ze 4. března 1849 neboli ústava Stadionova byla ústavou silně centralistickou, nicméně kapitola věnovaná občanským právům byla podrobná. Tvoří dodatek ústavní listiny, ale na rozdíl od ní platila pouze pro rakouské země. Inspirovala se do jisté míry kroměřížskou „ústavou“, belgickou ústavou a také ústavou pruskou z prosince 1848.⁵⁶

Občanská práva byla obsažena ve dvanácti paragrafech.

V § 1 byla zaručena svoboda víry, v § 2 se pak stanovilo, že každá zákonem uznaná církev a náboženská společnost má právo k výkonu svého kultu a „zůstává v držení a požívání ústavů, nadání a fondů, určeným jejím svatoslužebným, vyučebním a dobročinným účelům, jest ale jako každá společnost podrobena obecným státním

53 CHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010. s. 8.

54 Drobné spisy Bohuše svob. Pána Riegra. Uspořádal KADLEC, K. Praha 1915. S. 97.

55 Tamtéž.

56 Srv, KADLEC, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1921, s. 409.

zákonům.⁵⁷ Církev byly tedy pokládány za držitele majetku, který užívaly a spravovaly. Přirozeně se také musely řídit světským právem.

V § 3 byla zakotvena svoboda vyučování a svoboda vědeckého bádání a v dalším paragrafu pak právo na vzdělání. Přitom měla být šetřena i menšinová práva.

V § 5 a 6 jsou upravena práva na svobodu projevu a tisku a právo petiční. Velmi netypické pro oktrojovanou ústavu je zásada uvedená v § 5, že tisk „nesmí se cenzuře podrobovati“.

Právo shromažďovací a spolčovací bylo součástí § 7. Výkon práva shromažďovacího a spolčovacího ale nesměl odporovat zákonům. V takovém případě nebyla tato práva státem chráněna.⁵⁸

V §§ 8 a 9 je uvedena – svoboda osoby a jsou tu stanoveny limity, ve kterých se mohou úřady pohybovat tak, aby svoboda osoby byla narušena co nejméně. Důležité bylo ustanovení o tom, že je nutné v průběhu 48 hodin „odevzdat zatčeného soudu nebo jej propustiti“.

V dalších dvou paragrafech jsou garantovány právo domovní a svobody listovní. Opět je tu ale stanoveno, že ve výjimečných případech stanovených zákonem je možné tato práva nerespektovat.

V § 12 se ještě připomíná, že za války a vnitřních nepokojů se § 5 až § 11 vyjímají z platnosti zákona o občanských právech.⁵⁹

Je třeba zdůraznit, že březnová ústava zaváděla jednotné občanství monarchie a odstranila mezi zeměmi celní povinnosti. Tak bylo vytvořeno jediné celní území říšské.⁶⁰

Z výčtu občanských práv v březnové ústavě je patrné, že katalog občanských práv se nikterak nelišil od běžné úpravy v jiných ústavních listinách. Vždy platilo, že v době války bylo možné jinak ústavou zajištěná práva omezit.

57 Základní práva ústavy oktrojované, in ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893, s. 580.

58 Tamtéž.

59 Tamtéž, s. 581.

60 Cestou osvobození, obrazy a vzpomínek. II. doplněné a upravené vydání - Památníku československých rotmistřů z povolání. Upravil HZDEC, R. Praha 1924. s. 64.

VII. KROMĚŘÍŽSKÝ NÁVRH ÚSTAVY

Kroměřížský návrh ústavy se natolik vymyká historii rakouské ústavnosti, že je třeba o něm pojednat až za dvěma oktrojovanými ústavami, byť kroměřížský návrh březnovou ústavu předcházela.

Kroměřížský sněm připravoval pro předlitavské země ústavu, která obsahovala řadu myšlenek, které stojí za to vyzvednout. Tou nejdůležitější byla zásada, že veškerá moc pochází z lidu. František Ladislav Rieger, který zodpovídal za kapitolu věnovanou občanským právům, usiloval o včlenění této zásady do ústavy jako východiska pro úpravu občanských práv.⁶¹ Musel tím samozřejmě narazit na politiku vídeňského dvora, neboť Vídeň pochopitelně vycházela z dědičného panovnického práva. A nepřipouštěla ani náznak lidové suverenity.

Ve svých vystoupeních hájil Rieger zásadu lidové suverenity, avšak ani celý ústavní výbor mající na starosti občanská práva s Riegresem nesouhlasil a tak nakonec zejména na nátlak Vídně byla tato zásada obsažená v navrhovaném § 1 zcela vypuštěna.

Rieger především varoval před absolutní monarchií a zdůrazňoval, že zásada o původu moci v lidu předurčuje ústavu k tomu, aby byla opravdu svobodnou.⁶²

Na koncepci Riegrova katalogu občanských práv měla vliv Deklarace práv člověka a občana z roku 1789, dodatek americké ústavy věnovaný občanským právům z roku 1791 a ústava belgická z roku 1831.

Jak konstatuje Ladislav Soukup, úkolem státu bylo chránit přirozená, rovná a nezcizitelná práva všech lidí a pomáhat k jejich realizaci v praxi. Právě idea přirozených, rovných a nezcizitelných práv byla výchozím principem kroměřížského ústavního návrhu.⁶³

V kontextu debat o občanských právech jsou zcela nepominutelné Riegrovy úvahy o zrušení šlechtictví a o zrušení trestu smrti.

Zrušení šlechtictví obsahoval § 3. Bylo tu stanoveno, že před zákonem jsou si

61 K zásadě suverenity lidu v kroměřížském návrhu ústavy srv. ADAMOVÁ, K. *Idea státní moci a suverenity lidu v návrhu kroměřížské ústavy*. In: *Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž 1998. s. 25-28.

62 Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech z let 1848-1849. Praha 1883. s. 117. V této publikaci řada Riegrových projevů majících k problematice občanských práv přímý vztah.

63 SOUKUP, L.. *Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy*. In: *Kroměřížský sněm etc., cit. d. s. 32*.

všichni občané rovni a všechny přednosti stavů jsou zrušeny.⁶⁴

V projevu o zrušení šlechtictví Rieger zdůrazňoval⁶⁵ ve svém srpnovém projevu, že je nutné zrušit šlechtické výsady, neboť odporují zásadě rovnosti, ale nelze akceptovat radikální názory, které směřovaly k urychlenému zrušení oněch privilegií bez rozmyslu, neboť jinak „to vypadá právě tak, jako bychom my mužové rodu měšťanského se nemohli dočkat doby, ve které šlechta bude oloupena o své přednosti a tituly.“⁶⁶

František Palacký informoval o průběhu sněmu svoji ženu Terezii. Psal o zasedání ústavního výboru, který se zabýval i otázkou zrušení šlechty. Palacký byl pro zrušení šlechty jako stavu a všech jejích předností. Svě ženě ovšem na uklidněnou psal, že návrh ústavního výboru přiznal šlechtě víc práv, než bude možné prosadit na plenárním zasedání říšského sněmu.⁶⁷

Dne 5. dubna 1848 uveřejnil Karel Havlíček Borovský v Národních listech program těchto novin. Mimo jiné v něm požaduje rovnost před zákonem a také prohlásil, že si váží všech stavů. „Privilegia šlechty, které ostatní stavům škodí a překážejí, buďtež zrušeny.“⁶⁸ Karel Havlíček Borovský ale zároveň napsal, že si váží šlechticů, kteří se angažují ve věci národní. Záslužné však bude, když se šlechtici sami dobrovolně vzdají svých privilegií.

Neméně zajímavá je dále v kontextu úvah o občanských právech Riegrova argumentace týkající se zrušení trestu smrti pro politické zločiny. Ve své lednové řeči na kroměřížském sněmu zdůrazňoval, že trest smrti může být uložen jen na základě zákona.⁶⁹ Podle jeho slov výbor se domníval, že „trestu smrti jest k odstrašování...“ Rieger shrnul důvody, které vedly některé členy výboru k hájení trestu smrti, ale uvedl i názory směřující proti trestu smrti. Tu si objevily pochybnosti o právu státu vzít někomu život. Názory pro zachování trestu smrti např. V případě vraždy převážily. Proč by měl stát živit vrahy a jiné zločince, proč pečuje více o ně než o počestné obyvatele? Tak by se mohli ptát mnozí lidé. Rieger také upozornil na skutečnost, že žádný jiný stát nezrušil trest smrti úplně.

Z celého Riegrova proslovu vyplývá jeho nechuť k trestu smrti, musel však

64 Text návrhu Kroměřížské ústavy viz ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893. K § 3 srv. s. 477.

65 Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra etc., cit.d., s.

66 Tamtéž, s. 45.

67 Ke korespondenci Palackého s Terezii viz KOŘALKA, J. Jednání kroměřížského sněmu v dopisech Františka Palackého jeho ženě Terezii. In Kroměřížský sněm etc. Cit.d. s. 272.

68 ČERNÝ, M. J. *Boj za právo*, cit. d. s. 88.

69 Tamtéž, s. 151-164.

jako zpravodaj hájit názor většiny výboru. Podrobně se Rieger zabýval požadavkem zrušení trestu smrti za politické zločiny. Varoval zejména před možným justičním omylem, pokud by takový trest byl zachován.

Zákaz ukládání trestu smrti za politické zločiny byl do návrhu ústavy včleněn. Celý paragraf věnování trestu smrti pak zněl takto:

„Trest může být vložen jen výrokem soudním dle zákona, který v čas skutku trestu hodného stával. Trest smrti pro politické zločiny jest zrušen. Trestů veřejné práce, veřejné výstavy, bití, cejchování, občanské smrti neb pobrání statků nesmí užití.“

Ostatní práva politické povahy byla upravena v dalších ustanoveních. Šlo o osobní svobodu, svobodu domovní, právo petiční a listovní právo, dále pak svobodu vyučování a vzdělávání, svobodu projevu a svobodu náboženskou. Důležitým bylo právo na vlastní národnost. Vlastnické právo mělo být pod ochranou státu.

V § 21 bylo stanoveno, že „všichni národní kmenové říše jsou rovnoprávní. Každý národní kmen má neporušitelné právo na zachování a pěstování své národnosti vůbec a svého jazyka zvlášť. Rovnoprávnost všech zemi obvyklých jazyků ve škole, úradě a veřejném životě státem se zaručuje.“ Obsah tohoto ustanovení ovlivnil i ústavu březnovou a pak i prosincovou z roku 1867⁷⁰.

Rubem práv jsou povinnosti a kroměřížský návrh ústavy tak stanovil osobní povinnost vojenské služby.

Zajímavou kapitolu v celoříšském ústavněprávním vývoji představují i pokusy české a moravské politické reprezentace, která se ve svém úsilí dostala dále než reprezentace česká, o vypracování české zemské a moravské zemské ústavy. Snahy směřovaly především k takovému organizačnímu modelu soustátí, kde by Čechy i Morava měla silně autonomní postavení. Pokud se týká občanských práv, předpokládalo se jejich deklarování říšským sněmem.⁷¹

Zastavme se ale ještě u belgické ústavy, která měla zejména velký vliv na kroměřížský návrh ústavy. Belgická ústava z roku 1831 vycházela z anglických vzorů a z francouzských ústav z let 1781, 1814 a 1830.⁷²

K. Adamová ve své práci věnované evropskému konstitucionalismu k otázce občanských a lidských práv píše, že jejím kladem bylo, „že obsahovala podrobný

70 KADLEC, K. *Dějiny etc.cit.d.s.409.*

71 Srv. VOJÁČEK, L. *Projekty české a moravské zemské ústavy v roce 1848.* In: *Kroměřížský sněm etc., cit.d. s. 37-46.*

72 ADAMOVIČ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu.* Praha 2007. s. 78.

soubor lidských práv a jejich mocensko-politických a právních garancí, přičemž respektovala specifika národnostně a nábožensky rozdílných částí obyvatelstva. Belgičtí „otcové ústavy“ přitom kladli hlavní důraz na svobodu a upřednostňovali ji před rovností, stejně jako osobnostní práva před právy politickými.⁷³

Belgická ústava vycházela z přesvědčení, že zdrojem moci ve státě je národ. Riegrova idea o suverenitě lidu nebyla od pojetí belgické ústavy příliš vzdálena. Pojem Volk obsahoval podle Riegra nejen občanskoprávní prvek, ale i prvek národnostní.

73 Tamtéž. s. 78.

VIII. ZRUŠENÍ ROBOTY

Jedním z nejvýznamnějších výsledků jednání vídeňského a posléze kroměřížského sněmu bylo zrušení roboty. Do jejího zrušení platil patent Josefa II. z roku 1781, který rušil nevolnictví. To znamenalo, že částečně ještě trvalo poddanství a povinnost roboty. Vazba bývalého nevolníka ve vztahu k vrchnosti se ale uvolnila.

Zrušení roboty znamenalo naplňování moderní zásady rovnosti a proto si alespoň stručné pojednání v popisu vývoje právní úpravy občanských práv a svobod, nepochybně zaslouží.

S návrhem zrušení poddanství a roboty vystoupil mladý slezský poslanec Hans Kudlich.⁷⁴

Robota byla po dlouhých parlamentních debatách nakonec sněmem zrušena a sněmovní usnesení potvrdil Ferdinand V. Patentem ze 7. září 1848 o zrušení poddanství. Zásadně byly poddanské povinnosti zrušeny bez náhrady. Avšak za některá zrušená břemena měla být poskytnuta náhrada.⁷⁵

Velmi instruktivní příspěvek ke zrušení roboty publikoval historik Jan Havránek.⁷⁶ Autor v něm popisuje politické události v Rakousku krátce před zrušením roboty a ukazuje růst aktivního přístupu občanů k politice. Zabývá se svatováclavskými peticemi a heslem občanů, kterým byla konstituce. Již tehdy se z poddaného formoval občan, který požadoval volební právo, které se ale již v užším měřítku uplatňovalo. Šlo tu především o nepřímé volby do zemských sněmů. Havránek v této souvislosti uvádí výňatek z článku Karla Havlíčka Borovského z 30. května 1848. - Volení poslů na sněm zemský / Prostonárodní slovo k lidu vesnickému a městskému.⁷⁷

Podívejme se ještě blíže na důvody zrušení roboty, které bylo jedním z výsledků revolučních událostí roku 1848 v Rakousku. Rozhodující vliv tu měla hospodářská krize, která v polovině 40. let 19. století zachvátila rakouské hospodářství. V tomto období došlo ke zvýšení všeobecné nespokojenosti

74 GAVRECKÁ, M. *Hans Kudlich v revoluci 1848-1849*. In.: *Kroměřížský sněm* etc. cit. d. s.167-177. O zrušení roboty se velmi zasloužili také Brauner, Smolka, Rieger, Palacký, Trojan, Trnka, Plaček a Strobach.

75 Text patentu viz ČERNÝ, M.J. *Boj za právo*, cit. d. s.380-382. K provádění zrušení roboty v praxi srv. např. Kronika Bilichova, autor NOVOTNÝ, V., kronikář z Vrbičan. Internetový zdroj- Kronika Bilichova /1 / doc. OpenOffice etc.

76 HAVRÁNEK, J. *Z poddaného občanem a voličem- prožitek roku osmačtyřicátého*, in. *Kroměřížský sněm* etc. cit.d. s.313-318.

77 Tamtéž, s. 317, srv. *Politické spisy*, ed. TOBOLKA, Z. V. . I- II/2, . Praha 1900- 1902.

obyvatelstva, která vyvolala řadu protirobotních povstání. Pod vlivem těchto událostí byl 18. prosince 1846 vydán dvorský dekret o výkupu z roboty, který však nenašel své uplatnění, neboť ze strany obyvatelstva bylo očekáváno zrušení roboty.

Požadavek na „vyzvižení poddanosti a všeobecné vykoupení z roboty a z jiných urbánních povinností“ zazněl na shromáždění ve svatováclavských lázních dne 11. března 1848.⁷⁸

Tento požadavek o zrušení roboty se poté promítl do petice ze dne 20. března 1848 vytvořené ze strany českých velkostatkářů. 21. března 1848 byla tato petice předložena ve šlechtické besedě k podpisu a zároveň bylo stanoveno, aby poselstvo ve složení kníže Hugo Salm, hrabě Josef Mat. Thun, hrabě Albert Nostitz, František Becher a dr. Doubek se s ní vypravilo 23. března do Vídně.⁷⁹ Této petici císař následně vyhověl.

V jednotlivých bodech této petice bylo požadováno: „1. Zákon aby přikázal vykoupení se z roboty; 2. cena výkupní ročního úkolu aby ustanovena byla soudem rozsudním, zřízeným na každém zemském statku, majíc zřetel k všemožnému ulehčení poddaným. K tomuto soudu buď volena jedna polovice od poddaných, druhá od vrchnosti a nejvyšší rozdílce od vlády; 3. cena tato aby uvedena byla na jistinu podle ouroků v zemi obyčejných, a tato jistina buď vrchnosti dána za náhradu v dlužních úpisech, od země zaručených, a to spolu s ouroky v zemi obyčejnými; 4. dluh tento zemský aby se i s ouroky uplácel slušným ročním platem, jež by poddaný, dříve robotou povinný, spolu s daní zemi odváděl“.⁸⁰

Patentem Ferdinanda V. ze dne 28. března 1848 bylo nařízeno nejdéle do roka zrušit za náhradu robotní povinnosti.

V záhlaví tohoto patentu se odkazuje na rozhodnutí již z 15. prosince 1846:⁸¹ „Naším rozhodnutím ode dne 15. prosince 1846 zařídili jsme příslušné ustanovení, aby dobrovolné smlouvy o vykoupení roboty podle možnosti se ulehčily, a [se] zvláštním zalíbením shledali jsme, že pravidlo toto tam, kde se použití mohlo, zdárných mělo následků“.

Tímto patentem bylo nařízeno:

⁷⁸ ADAMOVÁ, K. , SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173.

⁷⁹ V šlechtické besedě zůstal ještě pak vyložen arch pro později došlé podpisy, který se měl s dodatkem poslat do Vídně. ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 73.

⁸⁰ Text převzat z ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 75.

⁸¹ Text převzat z ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I., s. 103.

„1. Povinnost robotování at' do roka, a to nejdéle dnem 31. března 1849 přestane pod tou výminkou, aby se za ni tomu, kdo právo má, dostalo přiměřené náhrady ode dne, kde naturální robotota přestala.“

Bod druhý stanovuje dále:

„2. Sprostředkování této náhrady a ustanovení způsobu, kterak ji jednotliví robotníci vykonati, a uprávněnému dáti mají, vyjde zákonní cestou jak možno nejrychleji“.

Ve třetím bodě je zakotveno, že:

„3. Vykoupení již docílená ustanoveními těmito se neruší, a rovně jest také součastencům svobodno, učiniti v dobrotě porovnání, jakýmž naturální robotování ještě před vyjitím ustanoveného času přestane“.

Závěr patentu je opatřen tímto prohlášením:

„V tomto nařízení učiněném po pečlivém uvážení všeho pro veřejné blaho prospěšného, uznají milovaní poddaní, především ale majitelové sedlských statků, obnovený důkaz Naší otcovské pečlivosti a Našeho dobromyslného vynasnažení, abych se jejich stavu, pokudž jenom bez újmy trvajících práv vyvedeno býti může, ulehčilo. My ale také od jejich poctivého smejšlení s důvěrností očekáváme, že až do času zmíněného povinné roboty na vlas a beze vzdoru konati, a nasnadnění jim popřálého svědomitou vážností práv, jaká gruntovním pánům jejich přísluší, hodna se stanou“.

Po vydání tohoto patentu poskytovaly mnohé vrchnosti úlevy z roboty a jiných poddanských povinností. O tom informovala celá řada novinových plátků a časopisů. Například v Oznamovateli číslo 45 na straně druhé, se psalo: „Několik desítek domkařů a podruhů panství Vršovského děkují J. Adolfu knížeti ze Švarcenberka, za obdržení dar odpuštění roboty beze vší náhrady na věčné časy“.⁸²

V časopise Květy na straně 221, sloupci 2 „Hrabě Kinský, ‚maje velikou radost z neočekávané dobyté svobody‘, snížil ceny za dříví a slíbil všem sedlákům, kteří se v povinnostech svých mírně a slušně zachovají, že jim čtvrt léta roboty daruje, dále umínil sobě, že města Chlumeck a Žiželice z panské poddanosti propustí a za samostatné obce prohlásí“.⁸³

Avšak definitivně byla robotota zrušena na návrh říšského sněmu ve Vídni, který se konal v srpnu roku 1848. Na návrh říšského sněmu vydal císař dne 7. září

⁸² ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I. , s. 104.

⁸³ Tamtéž.

téhož roku patent o zrušení poddanství, kterým byla roboty zrušena za náhradu⁸⁴ a všechny ostatní poddanské povinnosti a vztahy. Zrušení roboty a poddanských vztahů bylo rozhodujícím průlomem do stavovských výsad šlechty.

„Víte, že ten deputovaným bude, kdo nejvíce hlasů dostane; jestli se ale více obcí z vikariátu aneb všechny vespolek nesmluví, lehce se může státi, že skoro každá obec jiného voliti bude... Nehleďte při volení na žádnou důstojnost a učenost a volte si rozumné zachovalé sousedy, kteří užívají důvěry vaší a jsou lidé samostatní, aby se nemuseli na nikoho ohlížeti. Hleďte na to, aby byli vaši vyslancové mužové světa zkušení, kteří dovedou pravdu každému do očí říci, buď si on kdokoli třeba sám J. M. C. král náš Ferdinand.“

⁸⁴ Oproti návrhu zákona, který předložil slezský poslanec Hans Kudlich, požadující zrušení roboty bez náhrady. Z českých poslanců hlasovalo 53 pro náhradu, 14 bylo proti a 11 poslanců se hlasování zdrželo. ADAMOVÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích. 2.* vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 173. K problematice zrušení roboty za náhradu či bez náhrady srv. také MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 4.* Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 208.

IX. PROSINCOVÁ ÚSTAVA Z ROKU 1867

Prosincová ústava neboli ústava **Beustova** byla polylegální. Byla rovněž ústavou oktrojovanou, neboť byla přijata „nekompetentní říšskou radou, která nemohla při rokování a hlasování jednati svobodně, nýbrž musela uznati dohodnutí panovníkovo s Maďary.“⁸⁵ Skládala se z několika zákonů (č. 141 - 145), z nichž jeden, a to č. 143/ 1867 ř. z. byl věnován všeobecným právům státních občanů.⁸⁶

I koncepcie občanských práv v prosincové ústavě byla založena na ideji rovnosti, která byla zakotvena v článku 2.

V dalším článku bylo stanoveno, že všichni občané mají přístup k veřejným úřadům. Cizinci museli nejdříve nabýt státní občanství a teprve pak měli toto právo rovněž zaručeno.

Článek 4 obsahoval zásadu volného stěhování i vystěhování ze země. Právo vystěhovat se bylo ale limitováno, a to stanovením branné povinnosti. V článku 6 je v této souvislosti stanoveno, že každý „občan státní může na každém místě v státě se zdržovati a bydleti, jakýchkoli věcí nemovitých nabývati a jimi volně vládnouti...“. Též zde byla stanovena svoboda živnostensky podnikat.

Článek 5 vycházel ze zásady ochrany majetku, vlastnické právo tak mohlo být porušeno pouze na základě zákona.

Článek 7 navázal na výsledek roku 1848- a sice na zrušení roboty. Stanovil, že poddanství a člověčenství se navždy ruší.

Další články zajišťovaly osobní svobodu, svobodu domovní, zásadu listovního tajemství, právo petiční, shromažďovací a spolčovací, dále pak svobodu projevu a tisku a svobodu náboženskou.

I v této ústavě bylo stanoveno, že věda a vědecké učení je svobodné, jakož i výběr povolání. V neposlední řadě pamatovala prosincová ústava i na národnostní práva v oblasti vzdělání a jazykové.

85 KADLEC, K. *Dějiny etc.cit.d.s.* 424.

86 Text zákona srv. V PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní*. Praha 19...s. Ke katalogu občanských práv v prosincové ústavě srv. MALÝ, K. *Die allgemeine Rechte der Staatsbürger in Österreich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Vývoj české ústavnosti etc. cit. d. s.* 432-450.

1. Občanská práva prosincové ústavy v praxi

Uvedení jen některých případů realizace občanských práv jasně ukazuje častý rozpor mezi stavem de iure a stavem de facto.⁸⁷

Zaměřím se zde zejména na dvě politická práva, která byla upravena v roce 1867 samostatnými zákony č. 134/1867 ř.z. o právu spolčovacím a č. 135/1867 ř.z. o právu shromažďovacím. Oba zákony se volně přimykaly k prosincové ústavě.

Dále se dotknu i práva na ochranu osobní svobody, petičního práva a práva volebního, neboť jde o velmi závažná politická práva, na kterých je postavena koncepce v prosincové ústavě.

V této souvislosti připomeňme slova Františka Palackého z českého memoranda z roku 1870 o tom, že Češi doufají „do poslední chvíle, že konečně přece jednou se dojde k poznání, že spravedlnost a veřejné právo pro všechny je nejlepší politikou pro Rakousko.“⁸⁸

Palacký tedy v memorandu zdůrazňuje, že rakouská vláda stále nedbá na to, že základem státu je spravedlnost pro všechny, a že rovné právo je pro Rakousko to nejlepší.

2. Právo shromažďovací

Právo shromažďovací bylo upraveno zákonem č. 135/1867 Sb.⁸⁹ Podle tohoto zákona bylo k tomu, aby mohlo být uspořádáno shromáždění „bez omezení na zvané hosty“ tři dny před jeho uspořádáním nahlášeno pořadatelem příslušnému úřadu. V žádosti musely být uvedeny účel, místo a také čas shromáždění.

Těchto shromáždění se nesměli účastnit příslušníci ozbrojených sil.

Z ustanovení shromažďovacího zákona byly vyjmuty svatební průvody, pohřby, procesí poutě nebo průvody k výkonu povoleného náboženství.

Shromáždění podporující trestním zákonům, ohrožující bezpečnost nebo veřejné blaho mohly řady zakázat. Rovněž mohly takové shromáždění rozpustit.

Pokud se konalo v době shromáždění zasedání říšské rady nebo sněmu

87 K tomu zejména MALÝ, K. *Policejní a soudní persekuce dělnické třídy ve druhé polovině 19. století*. Praha 1967.

88 FRANTIŠKA PALACKÉHO *Spisy drobné*, cit. d. s. 322.

89 Text zákona viz in: PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. Praha 1898. s. 63-66.

nesmělo se takové shromáždění konat v místě zasedání ani v okruhu pěti mil.

Jako svolatelé ani pořadatelé nesměli vystupovat cizinci, pokud bylo účelem shromáždění projednat veřejné záležitosti.

V § 18 bylo stanoveno, že ze všech nařízení nižších úřadů je možné se odvolat do osmi dnů k ministerstvu vnitra.

V § 20 se praví, že v případě války nebo vnitřních nepokojů mohou být ustanovení zákona na čas „zbavena působnosti.“

Důležité bylo ustanovení § 19, kde se stanovilo, že, pokud by nebylo možné aplikovat na porušení shromažďovacího zákona, měl y soudy trestat mírněji, a sice jako přestupky uložením vězení až do délky šesti týdnů nebo pokutou do výše dvoust zlatých.

Policejní zásahy do shromažďovacího práva byly častém zejména po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 a po vydání prosincové ústavy. Konaly se mnohatisícové tábory lidu, na kterých byly vznášeny požadavky všeobecného hlasovacího práva a nezávislosti Českého království.⁹⁰

V roce 1868 se opět konaly lidové tábory, což vedlo k vyhlášení výjimečného stavu nad Prahou a okolím, konání táborů bylo zakázáno a byla proti nim vysílána vojenská asistence. To ovšem mělo za následek konání dalších táborů, na kterých se požadovalo zejména všeobecné volební právo.⁹¹

V roce 1890 vydala sociální demokracie provolání k 1. máji 1900 – Lide pracující- , ve kterém žádala osmihodinovou pracovní dobu a zejména všeobecné rovné volební právo.⁹²

3. Právo spolčovací

Právo spolčovací bylo upraveno č. 134/ 1867 ř.z.⁹³ Navazovalo na spolkový patent č. 253/ 1852 ř.z., na jeho základě vznikaly obchodní společnosti, zejména

90 Minulost našeho státu v dokumentech. Praha 1971. s. 278.

91 Tamtéž.s. 286. K zásahům do výkonu shromažďovacího práva scházelo již dříve, kdy s výjimkou období Bachova absolutismu, bylo shromažďovací právo po roce 1848 poměrně liberální. Viz např. Text zákazu ze dne 21. září 1849 slavností na počest generála Kníčanina, kterou chtěli v září 1849 uspořádat obrozenci, in: ČERNÝ, J.M. *Boj za právo*. Cit. d. s. 676-677. V textu se mimo jiné praví , že „výmíneční stav města Prahy tomuto předsevzetí se přičí, a že sobě přátí musí, by obmyšlená serenáda atd. procedena nebyla.“

92 Minulost našeho státu v dokumentech. cit. d. s. 319-322.

93 Text zákona viz PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*, cit. d. s 50-57.

společnost s ručením omezeným. Ta nebyla upravena obchodním zákoníkem z roku 1863 a až do právní úpravy vzniku společností s ručením omezeným, což se stalo roku 1914, řídily se tyto společnosti spolkovým patentem z roku 1852.

Tento patent je důležitý také proto, že upravoval nepřímo definici politických spolků, ze které vycházel zákon č. 134/1867 ř.z. V § 3 se totiž pravilo, že zřizovati „ spolky, ježto sobě kladou za účel věci, které náležejí v obor zákonodárství správy veřejné, jest zakázáno.“⁹⁴

Zákon č. 134/1867 ř.z. Stanovil přísnější režim pro vznik politických spolků. Členy politických spolků nesměli být cizinci, vojáci, nezletilci a ženy. Zákon vycházel přitom nikoli z dosavadního koncesního systému, ale z braní vzniku spolku na vědomí. Pokud ze zákonných důvodů zamítl vznik spolku, musel tak učinit ve lhůtě čtyř neděl od podání oznámení o vzniku spolku.

Podobně jako u zákona shromažďovacího mohly příslušné spolky ze zákonných důvodů ve své činnosti omezeny nebo mohly být zakázány.

V případě války nebo vnitřních nepokojů mohla být podle § 37 „ ustanovení tohoto zákona na čas a pro určité místo zúplna nebo z části ...vládou zbavena působnosti.“

Pokud jde o politické strany, mělo se zato, že v souladu s liberálním pohledem na svět, existují fakticky a není třeba jejich vznik a fungování upravovat právem. Spolkový zákon se tedy na ně nevztahoval. Je ovšem třeba zdůraznit, že politické strany za Rakouska se odlišovaly od politických stran z pozdější doby. K. Malý píše, že šlo spíše o seskupení okol časopisů nebo o sympatizantů kolem poslaneckých klubů.⁹⁵

Jak bylo možné tedy politické strany podle rakouského práva postihnout, když existovaly de facto a nikoli de iure? Opět přináší odpověď K. Malý. Podle něho bylo možné postihnout stranu, která podle vlády vyvíjela protistátní činnost, na základě trestního zákona podle ustanovení o tajných spolcích. Její členové mohli být souzeni za protistátní a velezrádnou činnost.⁹⁶

Ani litera zákona ovšem nezaručovala rovné spolčovací právo. Jak již bylo řečeno, ženy se nemohly stát členkami politických spolků. Na počátku 20. století se ženy vedle volebního práva domáhaly v tisku i v parlamentě toho, aby mohly

94 Patent z roku 1852 je publikován in: PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*, cit. d. s. 57-63. § 3 je na s. 56.

95 MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha 1995. s. 241-242.

96 Tamtéž. s. 242.

vstupovat do politických spolků, ale marně.⁹⁷

4. Ochrana osobní svobody

Ochrana osobní svobody byla základní myšlenkou jednotlivých ústav. Proto i této svobodě upravené i prosincovou ústavou je třeba věnovat pozornost.

Právní úprava prosincové ústavy vycházel ze zákona ze dne 27. října 1862 a ve sbírce říšských zákonů nesl číslo 87.⁹⁸

V tomto zákoně se říká, že -nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. Zatčení se mohlo provést pouze na základě soudcovského příkazu řádně zdůvodněného.

Velmi důležitý byl § 4, který stanovil, že k zadržení „oprávnění orgánové veřejné moci smějí sice v případech zákonem stanovených někoho uvězniti, musejí však každého, koho uvěznili, v nejbližších čtyřiceti osmi hodinách buď propustiti nebo vydati příslušnému úřadu Příslušným úřadem rozuměti dlužno ten, jemuž dle případu přísluší po zákonu další řízení ve příčině osoby uvězněné.“

Závažný je také § 6, ve kterém se praví, že v případě zneužití moci příslušným úředníkem se trestá, pokud jde o úmyslné zneužití úřední moci, na základě trestního zákona. Zneužití moci, které nelze pokládat za úmyslné, se trestalo jako přestupek vězením až do délky tří měsíců. Při recidivě byl úředník odsouzen k trestu odnětí svobody v tuhém vězení.

Zákon upravoval i podmínky, za kterých se mohla konat domovní prohlídka. Opět se tu pamatovalo na možnost provádění domovní prohlídky nikoli v souladu s tímto zákonem.

Zákon o ochraně osobní svobody tak patří k poměrně moderním zákonům a svědčí o tom, že mnohé rakouské zákony alespoň slovně šetřily základní občanská práva a svobody.

97 Srv, NEUDORFLOVÁ, M.L. *České ženy v 19. století*. Praha 1999. s. 262.

98 PRAŽÁK, J. *Právo ústavní etc.*, cit.d. Zákon č. 87/1862 ř.z. Je publikován na s. 67- 69 přílohy.

X. PRÁVO PETIČNÍ

Jiří Pražák vymezuje právo petiční následujícím způsobem- „v širším slova smyslu vyrozumíváme peticí každou žádost, každý návrh, který se někomu činí. V užším slova smyslu nazývají se však peticemi toliko ony návrhy a žádosti, které se činí přímo vladaři nebo některému sboru zákonodárnému za jakési opatření spadající buď do oboru zákonodárství nebo veřejné správy.“⁹⁹

Ve velmi úzkém smyslu byly podle Pražáka žádosti ve veřejném zájmu, které byly podány zeměpánovi nebo zákonodárným sborům.¹⁰⁰

Petiční právo měly podle prosincové ústavy vedle jednotlivců i právnické osoby. Shromáždění tímto právem nedisponovala. Za ně podával petici jednatel, který formuloval požadavky vznesené na příslušném shromáždění. Státní zřízení měli pouze omezené petiční právo, a to na základě zvláštních předpisů. Právo petiční zaručené ústavou však bylo i jim garantováno.¹⁰¹

Ve spolkovém zákonu z roku 1867 se praví, že petice spolků nesmí být podávány více než 10 osobami. Toto bylo stanoveno proto, aby se vyloučil jakýkoli nátlak.¹⁰²

V tomto kontextu můžeme zmínit uherskou petiční stranu vedenou Ferencem Deákem, která zvítězila v červnových volbách roku 1861 a podala ihned k císaři Františku Josefovi petici. V té žádala vytvoření personální unie s Rakouskem Císař pak na počátku července 1861 reagoval panovník žádostí k uherským stavům o revizi uherských zákonů z roku 1848.¹⁰³

99 PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. cit.d. s. 104.

100 Tamtéž.

101 Tamtéž.s. 105.

102 Viz § 23 zákona o spolcích 1867. Praví se tu- Petice nebo adresy, vycházejí-li od spolků, nesmějí být podány více než deseti osobami. Komentář k tomu in: PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*, cit.d. s. 105.

103http://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousko-uherské_vyrovnaní etc.

1. Právo na vzdělání¹⁰⁴

Právo na vzdělání bylo spolu s právem na povolání zakotveno v článku 18: „Každý má toho vůli, vyvoliti si své povolání a vzdělati se k němu, jak a kde mu libo“. S právem na vzdělání úzce souvisela i jazyková otázka.¹⁰⁵

Školní výuka a tedy problematika jazyka na školách byla upravena odst. 3 článku 19: „V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, by se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému“. K ustanovení tohoto odstavce však nikdy nevyšla prováděcí nařízení a i když ustanovení tohoto odstavce se jevílo spravedlivé a pokrokové, bylo od počátku záminkou národnostních konfliktů.¹⁰⁶

Dalším významným článkem byl článek 17. Podle tohoto článku bylo zakotveno, že „Věda a učení vědecké jest svobodné.“ „Každý občan státní má právo, ústavy vyučovací a vychovací zřizovati a na nich vyučovati, když dle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý.“ „Státu náleží v příčině veškerého vyučování vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství.“

Tímto článkem pozbyla platnosti předchozí školská soustava, která byla založena na základě konkordátu a politického zřízení z předcházející doby. Pro charakter rakouského školství do té doby byl zejména významný článek V. Konkordátu, který přisuzoval podobu veškerého vyučování katolické církvi.¹⁰⁷

Zákonem č. 48/1868 ř. z., byly do důsledku provedeny zásady, obsažené v prosincové ústavě, zdůrazňující vrchní řízení a dozor státu nad školstvím a výchovou a omezující církevní vliv na vyučování náboženství a náboženská cvičení.¹⁰⁸

Podle tohoto zákona byly nejvyšší správa a dohled nad veřejným vyučováním a vychováváním svěřeny do kompetence ministerstva vyučování. Jeho pravomoci byly určeny říšským i zemským zákonodárstvím, řadou správních rozhodnutí,

¹⁰⁴ Tato kapitola vychází zejména z PETRÁŠ, R. Menšiny v meziválečném Československu. Karolinum: Praha 2009, s. 281.

¹⁰⁵ K tomu srv. BURGER, H. Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867- 1918, Vídeň 1995, s. 32 a násl.

¹⁰⁶ KÁDNER, O. Školství v republice Československé. In: Československá vlastivěda. Díl X. Osvěta. Praha: Sfinx, 1931, s. 7 a násl.

¹⁰⁷ ŠAFRÁNEK, J. Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769-1895. Praha 1897, s. 90.

¹⁰⁸ K tomu dále a podrobněji v kapitole náboženské právo.

nařízeními a výnosy. Pečovalo o výklad a objasnění zákonů a o jejich zavedení do praxe. Reagovalo také na návrhy či námitky zemské školní rady, soukromým ústavům udílelo nebo naopak odnímalo právo veřejnosti.

Podle ustanovení § 10 tohoto zákona k této správě byly v každém království a v každé zemi zřízeny zemská školní rada, okresní školní rada a místní školní rada.

Zemská školní rada byla nejvyšším dozorčím úřadem v zemi, kterému byly podřízeny všechny školy a ústavy vychovávací, ústavy ke vzdělávání učitelů a učitelek se školami cvičnými a také střední školství. Dohlížely na činnost okresních i místních školních rad, podávaly zprávy, námitky či návrhy z nižších instancí k ministerstvu kultu a vyučování.

Dle této rady byl správce země nebo jeho zástupce, šest zástupců volených zemským výborem, z nichž tři byli české národnosti a tři německé, čtyři referenti pro věci administrativní a hospodářské (dva čeští a dva němečtí), dvanáct zemských inspektorů (opět půl na půl podle národnosti), ad. Na jejích plenárních schůzích, kdy spolu jednaly český i německý odbor zemské školské rady, na které se rada dělila, se kromě jiného rozhodovalo i o zřizování škol menšinových a soukromých.¹⁰⁹

Okresní školní rada zahrnovala zpravidla veškeré školní obce, jejichž školy byly v témž okresu politickém. Tam, kde se v politickém okresu nacházely školní obce české i německé, tam se z nich utvořily dva okresy, z nichž jeden zaujal všechny školy české a druhý všechny školy německé. V těch okresech, kde počet menšinových škol byl tak nízký, že by se nevyplatilo zřídit pro ně okresní školní radu, tato rada zřízena nebyla. Tyto školy však měly být přiděleny pod okresní školní radu v jiném nejbližším okrese daného jazyka.

Pod okresní školní radu byly postaveny veškeré veřejné školy obecné, soukromé školy, odborné školy, apod. Předsedou této rady byl politický představitel okresního úřadu, dalším členem byl školní inspektor, zástupci každé náboženské společnosti, dva znalci školství a nejméně čtyři zástupci volení okresním zastupitelstvem. Tento počet zástupců určovala zemská školní rada. Funkční období bylo šestileté.¹¹⁰

V každé školní obci byla zřízena místní školní rada, která se skládala ze

¹⁰⁹ Srv. ŠAFRÁNEK, J. Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769-1895. Praha 1897.

¹¹⁰ Srv. tamtéž.

zastupitelů společností náboženských, školy a obce školní. Školu zastupoval správce nebo řídící učitel nebo ředitel školy. Tam, kde bylo v obci více škol, povolal se do místní školní rady služebně nejstarší správce.

Starosta místa, kde se škola nacházela, vystupoval jako předseda místní školní rady. Ostatní členy místní školní rady volilo obecní zastupitelstvo. V místech, kde byly české i německé školy veřejné, bylo nutné zřídit pro každou zvláštní školní radu z příslušníků národnosti, pro kterou byla ta či ona škola určena. Tato rada se pak starala o činnost místní školy či škol. Dohlížela na její fungování, spolupůsobila při obsazování učitelských míst. Její funkční období bylo tříleté.¹¹¹

Školní výuka byla ještě upravena zákonem č. 62 z roku 1869 (14. května), který se však týkal pouze škol obecných, měšťanských a učitelských ústavů. O gymnáziích a vysokých školách zákon vydán nebyl a tato záležitost spadala pod říšské zákonodárství.

Zákonem č. 62/ 1869 ř. z., bylo stanoveno, že obec má zcela nebo z části zřizovat a vydržovat obecné školy při své váze.¹¹² Výslovně je zde zakotveno, že „o potřebné školy obecné nejprve mají míti péči obce místní a teprve kdyby důchody jich na zapracování potřeb škol obecných nestačily, má země jim přispěti, z kteréžto příčiny studijní fond se všemi závazky svými do správy její odevzdán byl.“ Okresy měly na tomto participovat jen výjimečně.¹¹³

Dle ustanovení § 9 byla propůjčena práva rozhodovat o vyučovacím jazyku zemské školní radě: „kteráž vyslyševši ty, kteří školu vydržují, v mezích zákona o otázce té rozhodnouti má“.

Otázkou je jak by rozhodla zemská školní rada v případě, kdyby v některé obci valná část obyvatelstva byla např. národnosti české, okresní školní rada nebo obecní zastupitelstvo by se však tomu vzpíralo, aby pro české obyvatelstvo byla zřízena česká veřejná škola? Zákon na to odpovídá, že má být rozhodnuto v mezích zákona.

V roce 1882 Taffeho vláda podala novelu k říšskému školnímu zákonu 62/1869 vypracovanou ministrem vyučování baronem Conradem z Eybesfeldu.

¹¹¹ Srv. tamtéž.

¹¹² Podle § 59 bylo stanoveno, že obecná škola musí být zřízena tam, „kde na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než 40 dětí školou povinných“.

¹¹³ ČELAKOVSKÝ, J. Zákony a nařízení u věcech obecného školství na ten čas platné v království českém. Praha 1878, s. VIII – IX.

Přijata byla roku 1883.¹¹⁴ Tato novela značí první rozhodný ústup na dráze svobodného vývoje 1883.¹¹⁵ Tato novela značí první rozhodný ústup na dráze svobodného vývoje rakouského obecného školství, neboť ke slovu se opět dostala církev.¹¹⁶

Patrné to je zejména doplněním § 48 zákona z 14. května roku 1869, který původně zněl: „Služba na veřejných školách jest úřad veřejný, jehož dojíti mohou všichni občané rakouští rovnou měrou, nehledíc k vyznání náboženskému...“. Provedenou novelou bylo stanoveno již: „Služba na veřejných školách jest úřadem veřejným, jehož dosáhnouti může bez rozdílu každý státní občan, který vykáže spůsobilost svou k němu způsobem zákonitým. Za odpovědného správce školního...může ustanoven býti jen takový učitel, který také prokáže, že má spůsobilost vyučovati náboženství...onoho vyznání, ku kterémuž přináležejí většina žáků té školy a to podle průměru pěti ročníků předchozích.... Správa školní povinna jest učiniti se v dohlídce nad mládeží školní při cvičení náboženském řádně vytknutém prostřednictvím učitelů příslušného vyznání náboženského.“

Novela z roku 1883 se samozřejmě netýkala pouze ustanovení tohoto paragrafu. Celkově došlo ke změně či doplnění u 22 dalších paragrafů.

Konkrétní právní úprava nechávala zřizování škol i postavení národů v nich na volné úvaze příslušných úřadů.¹¹⁷ Otázka vzdělání měla pro národní spory vždy zásadní význam, jak z hlediska ovládnutí spisovného jazyka, tak mj. (jak uvádí R. Petráš) jistého kolektivního sebeuvědomění vůči příslušníkům jiných národů, které se u mnoha osob projevilo poprvé ve škole.

Jazyková otázka v otázce vzdělávání a školství se projevila mj. po vydání nařízení Streymayerových roku 1880, kdy došlo k jisté jazykové rovnoprávnosti v řeči vnější u soudů a politických úřadů. Vnitřní německá řeč zůstala nedotknutelná (viz dále kapitola jazykové právo). Na Streymayerovo nařízení z německé strany bylo reagováno založením výbojného spolku „Schulverein“. Ráz tohoto spolku se vyznačoval tím, že v českých obcích začal zakládat německé školy pro české děti. Na založení „Schulvereinu“ bylo ze strany Čechů odpovězeno založením obranného

¹¹⁴ Zákon, daný dne 2. května 1883, kterýmž se mění některá ustanovení zákona ze dne 14. Května 1869.

¹¹⁵ Zákon, daný dne 2. května 1883, kterýmž se mění některá ustanovení zákona ze dne 14. května 1869.

¹¹⁶ KÁDNER, O. Školství v republice Československé. In: Československá vlastivěda. Díl X. Osvěta. Praha: Sfinx, 1931, s. 7 a násl.

¹¹⁷ SOBOTA, E. Národnostní právo československé. Brno 1927, s. 12.

spolku „Ústřední matice školská“, který všude, kde toho bylo potřeba, začal zakládat pro české děti české školy.¹¹⁸

2. Náboženské právo

Ustanovení o svobodě víry se projevila již v listině základních občanských práv z roku 1848. Poté se setkáváme o právu na náboženské vyznání opět v ústavním zákoně č. 142/1867.

Podle ustanovení článku 14 byla zakotvena svoboda víry a náboženského vyznání: „Úplná svoboda víry a svědomí každému jest pojištěna.“ „Požívání práv občanských a politických nezávisí na vyznání víry; však povinností občanským nemůže býti vyznání náboženské na újmu.“ „Nikdo nemůže přidržován býti k nějakému výkonu církevnímu aneb k účastenství v nějaké slavnosti církevní, není-li postaven pod mocí někoho jiného, který dle zákona k tomu má právo.“

Článek 15 stanovil, že každá církev a náboženská společnost, která byla uznaná zákonem, měla právo na provozování náboženství, spravovat si své vlastní záležitosti, k potřebě náboženství si držet a užívat své ústavy apod.¹¹⁹

Ze zákona uznané církve byly podle nařízení z 20. června a 13. října 1781 a 24. ledna 1850 č. 39 ř. z. :

- Katolická (římsko-řecko-arménská)
- Evangelická (vyznání luteránského a helvetského)
- Řecká pravoslavná
- Řecká spojená
- Židovská

Zákonem neuznané náboženské společnosti byly vyznačeny v nařízení ze dne 16. listopadu 1851 č. 246 ř. z.: Přátelé světla, Němečtí katolíci, Svrchované obce křesťanské. Dle nařízení ze dne 26. listopadu 1858 č. 47 ř. z., dále ještě označeny tyto sekty: Nový Jeruzalém, Noví Salemité, Janští bratři, Vyznavači čistého učení

¹¹⁸ HOŘICA, I. O poměrech Čechů a Němců v zemích českých i v Rakousku se zřetelem k událostem v roce 1867. Praha 1898, s. 7.

¹¹⁹ „Každá církev a společnost náboženská zákonem uznaná má právo, náboženství společně a veřejně provozovati, své záležitosti vnitřní a své moci pořádati a spravovati, ústavy, fundace a fondy ku potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovení držeti a jich užívat; jest však, jako každá společnost, poddána obecným zákonům státním.“ Článek 15 zákona 142/1867.

křesťanského, a dle nařízení z 20. července 1860 č. 183 ř.z. Nazarění.¹²⁰

Z toho vyplývá také, že pouze církve a náboženské společnosti, které byly uznány zákonem, mohly si stěžovat pro porušení práv zaručených na základě článku 15 zákona 142/1867.

Roku 1874 byl přijat zákon pod č. 68 ř. z. O zákonném uznávání náboženských společností. Podle ustanovení § 1 tohoto zákona, byly vyznavači víry, která nebyla do této doby zákonem uznána, za náboženskou společnost, na základě splnění těchto podmínek: „1. Že jejich učení o víře, jejich služby Boží, jejich zřízení a zvolené jméno neobsahují ničeho proti zákonu nebo co do mravnosti závadného; 2. Že se zřídí jistotně alespoň jedna obec náboženská podlé tohoto zákona zařízená a že bude mít stálost.“

Dalším ustanovením článku 16 bylo dokonce povoleno provozovat náboženství osobám takového vyznání, které nebylo zákonem uznáno pod podmínkou, že se nepřičilo zákonu a mravopověstnosti.¹²¹

Právo stížnosti pro porušení článku 16 náleželo každému přívrženci vyznání náboženského, které nebylo zákonem uznáno. Otázka článku 16 se například projevila v rozhodnutí říšského soudu,¹²² kde bylo řečeno: „Pokud však židovskému spolku modlitebnímu odbývání soukromých služeb božích výslovně není zakázáno, nýbrž jediné dovoleno není, thoru při tom vystavovati, pak jedná se jediné o otázku způsobu výkonu určité bohoslužby, vnitřní otázku kultusu, o kteréž rozhodovati není říšský soud povolán.“

Článkem 17 příslušelo ve školách vyučovat náboženství nebo náboženské společnosti, které se to dotýkalo.¹²³

Zde je na místě reprezentovat zákon z 25. května 1868 č. 48 ř. z.,¹²⁴ který stanovil základní pravidla poměru školy k církvi.

Ustanovením § 1 tohoto zákona bylo zakotveno, že státu příslušelo nejvyšší řízení veškerého vyučování a vychovávání a dohlížení a vykonáváno bude zákonem

¹²⁰ Právo spolčovací a shromažďovací podle zákonů ze dne 26. listopadu 1852 a 15. listopadu 1867. Zákon o právu spolčovacím ze dne 15. listopadu 1867. Vydal Höfer a Klouček, Praha 1892, s. 3-4.

¹²¹ „Přívržencům vyznání náboženského, které není zákonem uznáno, dovoleno jest, v domě náboženství provozovati, pokud takové provozování není ani proti zákonu, ani proti mravopověstnosti.“ Článek 16 zákona 142/1867.

¹²² Rozhodnutí říšského soudu ze dne 21. dubna 1890. In: Zeitschrift für Verwaltung, 1890, č. 41, s. 74.

¹²³ „O vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi neb společnosti náboženské, již se dotýče.“ Článek 17 zákona 142/1867.

¹²⁴ Zákon daný dne 25. května 1868, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi.

k tomu ustanovenými orgány. Ustanovením § 9 bylo určeno, že stát vykonává nejvyšší správu a dohled k veškerému vyučování a vychovávání skrze ministerstvo vyučování.

Podle § 2 bylo stanoveno, že každé církvi nebo náboženské společnosti náleží právo opatřovat a řídit vyučování a cvičení v náboženství vyznavačů různých věrouk ve školách obecných a středních a zároveň byl umožněn její dohled. Avšak další působení na vyučování v jiných předmětech ze strany církví nebo náboženských společností bylo ze zákona vyloučeno.

Dalším ustanovením¹²⁵ bylo stanoveno právo užívat, ze strany všech státních občanů, škol a ústavů, které byly zřízeny státem, zemí nebo obcí, a to bez ohledu na vyznání víry. Tímto byla podtržena svoboda víry podle ústavního článku 14 zákona 142/1867.

Zákonem byla dána pravomoc církvím a náboženským společnostem zřizovat školy (na své náklady) k vyučování mládeže jistého vyznání víry (§ 4).

Učiteli, kteří mohli vyučovat náboženství, mohli být pouze ti, které prohlásil za způsobilé náležitý vrchní náboženský úřad (§ 6).

Knihy k vyučování musel schválit příslušný orgán zákonem stanovení. V případě náboženských knih bylo zapotřebí ještě souhlasu náležitého vrchního náboženského úřadu (§ 7).

Shrneme-li, zákonem č. 48/1868 byla odňata pravomoc církevních úřadů nad školami. Na základě tohoto zákona jim příslušelo pouze řídit vyučování svého náboženství na obecných a středních školách a dohlížet nad ním. Naproti tomu bylo státu přiznáno nejvyšší řízení veškerého vyučování a dohlížení, které vykonával prostřednictvím svých orgánů, jimiž bylo ministerstvo vyučování a jemu podřízení zemští a okresní školní dozorcí, školními radami, které se skládaly ze zástupců zeměpanských a samosprávných úřadů, náboženských společností a učitelů. Zřízení a obor působnosti těchto orgánů bylo určeno zákonem ze dne 8. února 1869, který byl poté nahrazen zemským zákonem o dohlídce ke školám z 24. února 1873 č. 17.¹²⁶

Na závěr této kapitoly dodejme ještě, že již Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 toleroval různorodost náboženství ve svém ustanovení § 39 v případě soukromých práv: „Různost náboženství nemá vlivu na práva soukromá, jen pokud

¹²⁵ § 3 zákona č. 48/1868 ř.z.

¹²⁶ ČELAKOVSKÝ, J. Zákony a nařízení u věcech obecného školství na ten čas platné v království českém. Praha 1878, s. V.

jest to u jednotlivých předmětů zákony zvláště nařízeno“.

Avšak s jistým omezením se setkáváme ve Všeobecném občanském zákoníku v ustanovení § 64, kde je zakotvena nemožnost sňatku mezi osobou křesťanského náboženství a osobou, jež nepatří ke křesťanské církvi a v ustanovení § 116, kde je stanovena nerozlučitelnost sňatku občanů náležejících v době sňatku ke katolické církvi. Tyto ustanovení platila při přijetí tohoto ústavního zákona a byla zrušena až novelou č. 320/1919 Sb. z. a n.¹²⁷

3. Jazykové právo

Již prvá rakouská ústava z roku 1848 zakotvila ve svém ustanovení § 4, že „Všem kmenům národním zaručuje se nedotknutelnost národnosti a jazyka jejich“. Také v návrhu Kroměřížské ústavy je v ustanovení § 21 přiznáno „nedotknuté právo k hájení a pěstování své národnosti a jazyka zvláště“. Stát měl zaručovat stejná práva všech „jazyků v zemi obvyklých ve škole, úřadě a veřejném životě...“.

S vydáním prosincové ústavy roku 1867, která obsahovala ve svém článku 19 zák. 142/1867 zásadu národnostní rovnoprávnosti, byla tak opět otevřena cesta k uplatnění českých jazykových požadavků.

Podle článku 19 „Všichni národové v státě mají rovné právo, a každý národ má neporušitelné právo, chovati a vzdělávati národnost a řeč svou.“ Zároveň byla zakotvena rovnoprávnost „...všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává“. V případě, že v některé zemi žilo více národů, byla ustanovením tohoto článku stanovena možnost vzdělat se ve své vlastní řeči: „V zemích, v kterýchž bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, by se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému“.

I když, tento článek 19 se stal pilířem jazykového práva v rakouských zemích, přesto se stal předmětem různorodých výkladů a názorových konfliktů. Z německé strany bylo proti slovanským národnostem uváděno, že obsahem tohoto článku je pouze zásada, která však ke svému provedení vyžaduje bližších zákonů, avšak jelikož tyto zákony nebyly vydány, zůstává v platnosti původní stav.¹²⁸

Po přijetí prosincové ústavy – máme na mysli tohoto článku, zejména se

¹²⁷ BEDNÁŘ, F. Sbirka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních. Praha 1929, s. 12.

¹²⁸ Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

objevovaly pochybnosti jaký význam má pojem „řeč v zemi obvyklá“. Podle českého názoru podle znění zákona byla každá řeč v té které zemi a tudíž u všech úřadů a soudů této země obvyklá.

Ze strany německé bylo vykládáno, že řeč v zemi mluvená musí být u toho kterého soudu a úřadu v zemi užívána jen tehdy, je-li v tom kterém soudním nebo správním obvodu obvyklá. Podle německého názoru byl německý jazyk obvyklý ve všech českých zemích, avšak jazyk český pouze u některých úřadů a soudů, nikoliv tedy např. v okresech úřadů a soudů, které byly obývané většinovým německým obyvatelstvem, třebas by česká menšina byla sebevětší.¹²⁹

Konfliktem se staly dvě otázky. První bylo rozeznávání úřední řeči na vnější a vnitřní. Druhou byla forma bližší úpravy užívání řeči – zda v podobě zákona, či nařízení nebo nějakého interního výnosu. Pro úřední řeč vnější služby byly ze strany německé praxe uznány ustanovení článku 19 o užívání jazyků v zemích obvyklých. V případě vnitřní úřední řeči, tj. jazyka, v němž služba u úřadu se konala nebo v němž úřad korespondoval s jinými úřady, byla platnost německého jazyka alespoň v českých zemích nekompromisně hájena. V případě formy, kterou mělo být jazykové právo upraveno, si z počátku rakouská vláda vyhradila úpravu nařízením, teprve později přistoupila k názoru, že je třeba provést úpravu na základě zákona. Avšak k zákonodárné úpravě nikdy nedošlo a výsledkem tohoto konfliktu byla jazyková nařízení (viz dále).¹³⁰

Jazyková otázka v českém politickém prostředí hrála významnou úlohu. To se projevilo v politickém dokumentu české a rakouské politiky roku 1871, ve Fundamentálních člancích. Zde se již začala vytvářet koncepce jazykové rovnoprávnosti a zajištění jazykových menšinových práv pro oba národy, které v Čechách tehdy žily.¹³¹

Fundamentální články předpokládaly vytvoření teritoriálních celků v podobě okresů, které by v oblasti soudní, správní i volební byly jednojazyčné. Dále se předpokládalo, že si každá obec zvolí svůj úřední jazyk s tím, že pokud 20% obyvatelstva tvoří jinojazyčnou menšinu, budou její jazyková práva plně

¹²⁹ Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63-64.

¹³⁰ Tamtéž, s. 63.

¹³¹ MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 304.

respektována.¹³²

Tato úprava se dotýkala úředního a státního jazyka v tom směru, že jazyk okresního zastupitelstva, tedy převážné části obyvatel okresu, určoval současně jazyk státního okresního soudu a úřadu. Zároveň mělo být zachováno právo stran, pokud užívaly jiného jazyka, aby v něm mohly činit podání a požadovat vyřízení. V zemských orgánech měla být zavedena povinnost dvojjazyčnosti.¹³³

Český výklad ústavy požadoval zavedení češtiny jako jazyka veřejné i správní komunikace po celém území země a nikoliv jen v oblastech kde žili Češi. Toto žijící Němci na českém území odmítali a požadovali udržení privilegovaného postavení němčiny ve správě monarchie bez ohledu na proporcionální podíl obyvatelstva, který nehovořil německy.

Centrální vláda, která se již několikrát pokusila o řešení česko-německého národnostního problému v Čechách roku 1880 vydala nařízení Streymayerova č. 14 z.z. pro Čechy a č. 17 z. z. pro Moravu. Ta byla určena politickým úřadům a soudům. Jimi byla potvrzena dosavadní praxe a tzv. vnější jazyk úřední se řídil jazykem podání. Zároveň němčina byla ponechána jako vnitřní jazyk.

Podstatným obsahem této úpravy tedy bylo, že se stranami a samosprávnými úřady se jednalo jak ústně tak písemně v jejich jazyku a zároveň ho bylo třeba užít i především v trestních věcech jako byla např. obžaloba či přelíčení. Jako vnitřní úřední řeč zůstala podle těchto nařízení němčina.

Na základě tohoto ustanovení pak došlo v roce 1882 k rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou. Výnosem č. 95/1882 ř. z. ministerstva vyučování, byl nařízen pro českou právnickou fakultu výkon teoretických státních zkoušek v německém jazyce, aniž by tento požadavek byl aplikován na znalost českého jazyka při zkouškách na univerzitě německé.

Pro úpravu poměrů v českých zemích existovaly dle R. Petráše dvě základní koncepce. První – separatistická, která prosazovala správní rozhraničení, které odpovídalo pokud možno hranici jazykové. Druhá – personální, jejíž snahou bylo udržet jednotu zemí, zejména Čech, a v nich prosadit dvojjazyčnost. Zatímco úsilí o udržení jednoty bylo podporováno, zejména českou stranou s čímž souviselo i tzv. státní právo, pak ze strany německé šlo spíše o rozdělení Čech.¹³⁴

¹³² Tamtéž, s. 304.

¹³³ Tamtéž, s. 304.

¹³⁴ PETRÁŠ, R. Menšiny v meziválečném Československu. Karolinum: Praha 2009, s. 150-151.

Zásadním problémem při těchto koncepčních sporech byla častá snaha německých stran o oslabení českých pozic a zejména udržení vlastních privilegií z minulosti. To je patrné na příkladu tzv. svatodušního programu německých stran z roku 1889, který požadoval rozhraničení Čech podle jazykové hranice na kraje. Zatímco německé kraje měly být jednojazyčné, pak české kraje měly být dvojjazyčné. Na kraje měla navíc přejít většina agendy zemí, které by tak byly fakticky likvidovány, přitom české strany tradičně trvaly na jednotě historických zemí, jejichž tradice byly vnímány jako opora národních snah. Tento pokus (viz dále tzv. punktace) byl neúspěšný a došlo pouze k národnostnímu rozdělení některých zemských úřadů.¹³⁵

V roce 1890 byly navrženy „punktace“, které znovu upravovaly jazykové vztahy mezi Němci a Čechy (jak již bylo výše naznačeno) v tom smyslu, že by německá území zůstala německo-jazyčná a česká území dvojjazyčná, což byl kompromis, který česká strana odmítla.

Na základě tzv. punktací došlo ale v roce 1890 nařízením ministerstva spravedlnosti č. 7 věstníku v rámci organizace vrchního zemského soudu pro Čechy k zřízení dvou senátů a komisí pro osobní a disciplinární záležitosti, z nichž pro jeden se požadovala znalost obou zemských jazyků, pro druhý však znalost českého jazyka nikoliv. Toto nařízení bylo zrušeno až za samostatné Československé republiky, nařízením č. 56/1919 Sb.¹³⁶

V dalším následném období se vláda Kasimira Badeniho pokusila o další narovnání, která jsou známá pod označením Badeniho jazyková nařízení z roku 1897. Tato nařízení zavedla jak vnitřní, tak vnější jazykovou rovnoprávnost úřední řeči, tj. dvojjazyčnost úředníků, čímž narazila na rozhodný odpor německých stran.¹³⁷

Změna oproti minulému stavu se projevila jednak v tom, že povinnost k užívání českého jazyka ve styku se stranami a samosprávnými úřady byla Badeniho nařízením rozšířena pro obory státní správy¹³⁸ a dále v tom, že do jisté

K tomu srv. také MARŠÁLEK, P. České státní právo v 19. století. In: Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918. Praha 2006, s. 468-487.

¹³⁵ PETRÁŠ, R. Menšiny v meziválečném Československu. Karolinum: Praha 2009, s. 151.

¹³⁶ Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

¹³⁷ MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 4. Vydání. Praha: Leges, 2010, s. 304.

¹³⁸ Předcházející Stremayerovy nařízení z roku 1880 pro obory státní správy neplatila.

míry byl prolomen princip výhradnosti německého jazyka ve vnitřním úřadování. To se projevilo ustanovením, že při veškerém úředním jednání byla stanovena povinnost používat jazyka, v němž bylo učiněno podání, pokud bylo jednání zahájeno z úřední povinnosti, bylo stanoveno užívat jazyka podle potřeby, a korespondence s jinými státními úřady¹³⁹ v zemi byla přípustná v obou zemských jazycích.¹⁴⁰

Badeniho jazyková nařízení byla nahrazena roku 1898 tzv. Gautschovými nařízeními a rok poté byla zrušena tzv. Claryho nařízeními. Těmito nařízeními se vrátil stav užívání jazyka německého a českého před rok 1897, kdy byla vydána Badeniho nařízení.¹⁴¹

Na Moravě a ve Slezsku byla národnostní situace poněkud odlišná. Jazyková otázka byla zde upravena v roce 1905 řadou zákonů, nazvaných „moravský pakt“. Jejich předmětem byla úprava vyučovacího jazyka podle národnostního principu, úprava jazyka v orgánech samosprávných na základě rovnoprávnosti, přičemž si samosprávné sbory volily svou jednací řeč. Zemský výbor byl zásadně dvoujazyčný a s úřady správními jednaly samosprávné orgány ve svém jazyce.

Zároveň byla zavedena ochrana národnostních menšin v tom smyslu, že se připouštělo podání a nařizovalo jeho vyřízení v jazyku strany v obcích statutárních, v obcích kde žije alespoň 1/5 obyvatelů druhé národnosti, a v silničních výborech, pak pokud je v jejich obvodě alespoň jedna obec jiného jazyka.¹⁴²

Na počátku 20. století v otázce jazykové se setkáváme opět pouze s vládními návrhy, které by ji měly řešit. Jednalo se např. o vládní návrh předsedy Körbla z roku 1903 a předsedy Bienerttha z roku 1909. Podle těchto návrhů měla být jazyková otázka řešena vytvořením jednojazyčných obvodů, českých a německých a smíšených. Podle nařízení měla být rozhodující pro vnitřní úřadování úřední řeč obvodu a podle stejných principů i pro vnější úřadování. Na rozdíl od těchto návrhů např. návrh poslance Schauera z roku 1908 zachovával úplné rovné právo obou jazyků ve vnějším i vnitřním úřadování.¹⁴³

¹³⁹ Mimo vojenských.

¹⁴⁰ Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 63.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 304.

¹⁴² Tamtéž, s. 307. K tomu také srv. FASORA, L. HANUŠ, J., MALÍŘ, J., a kol. Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně. Brno : Matice Moravská, 2005.

¹⁴³ Slovník veřejného práva československého. Sv. II., s. 64.

X. PRÁVO VOLEBNÍ

Při úvahách o právech občanských v rakouských ústavách 19. století nelze pominout právo volební, i když v ústavách se s výjimkou Schmerlingovy únorové ústavy z roku 1861 o právu volebním nehovoří. Schmerlingova ústava je však ústavou velmi netypickou, neboť v podstatě upravuje pouze zastupitelskou soustavu.

Volební právo bylo v Rakousku založeno na kuriálním systému, přičemž do kurií byli voliči rozděleni na podkladě tzv. teorie zájmu. Existovaly tak kurie velkostatkářská, kde mohly volit i ženy, kurie průmyslových měst, obchodních a živnostenských komor a venkovských obcí.¹⁴⁴

Tento systém spojený s majetkovým cenzem znamenal nerovnost volebního práva, neboť čím byl méně majetných voličů, tím více měli mandátů. Čím bylo voličů více, tím získávali mandátů méně.

Právě volební právo do říšské rady a jeho úprava a praxe je zcela v rozporu se zákonem č. 142/1867 ř. r., tedy zákonem o všeobecných právech občanů státních, který vycházel ze zásady rovnosti.

Ve vývoji volebního práva spatřujeme několik etap. Ústavou Schmerlingovou bylo zavedeno přímé volební právo do zemských sněmů. Roku 1873 pak bylo zavedeno přímé volební právo do říšské rady. Roku 1882 došlo na základě Taafeho reformy ke snížení volebního cenzu v městské a venkovské volební kurii na pět zlatých ročně.

Badeniho reforma volebního práva znamenala zavedení páté kurie bez majetkového cenzu. Roku 1907 pak došlo k zavedení všeobecného, rovného a tajného volebního práva. Zdaleka ale nebylo všeobecné, neboť nemohli volit vojáci a ženy. Všeobecné volební právo bylo zavedeno až v samostatném Československu v roce 1918.

Aktivní volební právo měli muži nad 24 let a pasivní volební právo zůstalo na hranici 30 let. Volební systém zůstal většinový se zásadou absolutní většiny.¹⁴⁵

Podobně se vyvíjelo i právo volební do zemských sněmů i do samosprávných sborů v obcích a okresech.

Nesporně zajímavé je porovnání voleb do říšské rady v českých zemích v

144 K vývoji volebního práva srv. MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 2003. s. 231-235.

145 Srv. KREJČÍ, O. *Knih o volbách*. Praha 1994. s. 70.

letech 1907 a 1911.¹⁴⁶ Vidíme zde totiž poměrnou roztržitost spektra politických stran, které se do říšské rady dostaly.

146 Tamtéž. Tabulky na s. 72-73.

XI. ANENSKÉ PATENTY

V pojednání o občanských právech v rakouské monarchii 19. století by neměla chybět kapitola o anenských patentech z 26. července roku 1914. Těmito patenty byl rozpuštěn český zemský sněm.¹⁴⁷ Český zemský se pak již nesešel, ani zemský výbor.

K rozpuštění českého sněmu došlo v důsledku nedobré finanční situace v Českém království. Němečtí poslanci na sněm, s úmyslem blokovat jednání sněmu, nedocházeli a finanční deficit nebylo možné na půdě českého sněmu tak řešit. Němečtí poslanci vedli obstrukci jednání českého sněmu již od roku 1908.

Vláda nakonec věc vyřešila tak, že rozpustila český zemský sněm a zřídila nouzově tzv. správní komisi, která měla mít na starosti výkon zemské správy a byla tak na ni přenesena pravomoc zemského výboru. Komise byla jmenována z řad vládních úředníků.¹⁴⁸

Zrušením českého zemského sněmu – zákonodárného orgánu a garanta občanských práv v Českém království došlo k vážnému zásahu do fungování zemské samosprávy, samosprávy, která byla nutným předpokladem efektivního působení českých správních institucí. V zabezpečování ústavnosti.

1. Občanská práva po vydání anenských patentů

Po vydání anenských patentů došlo k suspenzi občanských práv. František Čáda toto dokládá zejména na základních politických právech.¹⁴⁹ Nařízením vládním č. 158/1914 nastoupila tato suspenze občanských práv v život a došlo k počátkům „výminečného řádu rakouského.“¹⁵⁰

Pokud jde o svobodu shromažďovací a spolčovací, došlo k zesílenému dozoru státních orgánů nad jejich výkonem. Vláda rozpustila spolky, které sdružovaly

147 K anenským patentům srv. zejména KUČERA, K. *K pozadí příprav anenských patentů*. In: POCTA AKADEMIKU VÁCLAVU VANĚČKOVI K 70.NAROZENINÁM, PRAHA 1975. s. 209-228.

148 HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989. s. 358.

149 ČÁDA, Fr. *Ústavní právo rakouské za světové války, Od jejího počátku až po svolání říšské rady roku 191*. Otisk Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. IX, 1930, s. 221- 264.

150 Tamtéž. s. 228.

slovanské příslušníky a organizaci sokolskou. Doporučila také výnosem ministerstva spravedlnosti soudcům a soudcovským úředníkům, aby se vzdali členství v sokolských jednotách.¹⁵¹

U svobody projevu došlo rovněž k větší kontrole jejího naplňování. Projevy proti rakouské monarchii se slovanským podtextem byly přísně postihovány. Fr. Čáda v citovaném článku uvedl např. vyhlášku policejního pražského ředitele Kunze ze dne 26. srpna 1915, která zakazovala prodej trikolor. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno na základě Výpraskového patentu z roku 1854.¹⁵²

Na tomto místě se podívejme ještě na omezení listovního tajemství. V době po vydání anenských patentů došlo k zpřísnění cenzury. K provedení cenzury listovní byly vydány zvláštní směrnice ihned 25. července 1914, a to nařízením ministerstva obchodu a vnitra pod číslem 162.¹⁵³

František Čáda uvedl i omezení na úseku práva jazykového, osobní svobody a svobody tiskové.¹⁵⁴

Citovaný článek Františka Čády velmi dobře ilustruje závěrečnou kapitolu ve vývoji občanských práv a svobod za Rakouska.

151 Tamtéž.s. 234-235.

152 Tamtéž.s.229.

153 Tamtéž.s.233.

154 Viz ČÁDA, FR. *Ústavní etc.cit.d.*

XII. ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se pokusil rozebrat úpravu občanských práv a svobod v rakouských ústavách 19. století. Právní úprava v podstatě odpovídala liberálním koncepcím občanských práv i v jiných ústavách. Zvláště kroměřížský návrh ústavy byl založen v oblasti občanských práv na dodatku americké ústavy a ústavě belgické. Zásadní vliv na koncepci občanských práv v tomto návrhu ale měla francouzská Deklarace práv člověka a občana, která v sobě spojovala pohled občanskoprávní s lidskoprávní.

Velmi zajímavou kapitolu ve vývoji občanských práv tvoří právě kroměřížský návrh ústavy, který zásluhou Františka Ladislava Riegra byl založen na zásadě lidové suverenity. I když se tato zásada zásluhou vídeňského dvora do čela katalogu ústavních práv nedostala, přece jen mělo její prosazování liberálně smýšlejícími českými politiky velký význam pro další rozvoj ideje lidové suverenity.

Nejpodrobněji upravovala občanská práva prosincová ústava, která ovšem nebyla vždy naplněna v praxi. Zejména je to patrné na sledování uplatňování spolčovacího a shromažďovacího práva a práva na ochranu osobní svobody, ale i práva petičního a práva volebního.

Přesto lze konstatovat, že právní úprava občanských práv v rakouských ústavách 19. století byla poměrně liberální, i když šlo o ústavy oktrojované.

Při hodnocení praxe uplatňování občanských práv zakotvených v prosincové ústavě můžeme citovat slova J. Harny-, že valná část „požadavků ústavodárného shromáždění (má se na mysli kroměřížský sněm-pozn. P. H.) v oblasti občanských práv a svobod byla uzákoněna, sice s odstupem téměř dvaceti let, od revoluce již v tak zvané prosincové ústavě z roku 1867, stále však nebylo dosaženo plné rovnosti občanů, jako nezbytné podmínky pro vznik občanské společnosti. Existovaly i poté křiklavé rozdíly v oblasti volebního práva, nerovnosti ve sféře jazykové a obecně národních práv a konečně nejvýznamnějším nedostatkem byla celá řada diskriminačních opatření a zvyklostí namířených vůči ženám.“¹⁵⁵

Nesporně však vývoj občanských práv v době formování se občanské společnosti a národně reprezentačního státu ukazuje vzájemné ovlivňování práva a občanské společnosti a posun k parlamentnímu systému. Vazby tu existovaly tedy v

155 HARNA, H. *Kroměřížský sněm, impuls k vývoji parlamentarismu ve střední Evropě*, in: *Kroměřížský sněm etc. cit.d.* 17.

obou směrech.

Další výzkum v oblasti občanských práv v rakouských ústavách by se mohl nést v duchu srovnávacího přístupu k evropským ústavám národně reprezentačního státu. Rovněž by si zasloužilo rozpracovat aplikační rovinu, kde by se možná rozpor mezi ústavou *de iure* a *de facto* ukázal menším, než se doposud tradovalo.

Nesporně by bylo žádoucí porovnat úpravu občanských práv v prosincové ústavě a v ústavě první republiky z roku 1920. Ovlivnění pozdější úpravy úpravou v prosincové ústavě je zřejmé, avšak pozornost by si zasloužilo porovnání aplikační a teoreticko-právní roviny.

Tabulka č. 5a

*Volby do říšské rady v českých zemích v letech 1907 a 1911
(procento z odevzdaných hlasů)*

STRANA	1907			1911		
	ČECHY	MORAVA	SLEZSKO ^a	ČECHY	MORAVA	SLEZSKO ^a
české strany						
sociální demokracie	39,8	30,7	65,9	36,5	26,5	35,5
soc. dem.-centristé	-	-	-	0,2	2,5	33,8
agrárníci	22,0	15,8	14,5	26,4	18,9	17,5
klerikálové ^b	11,9	29,8	-	11,9	36,6	-
mladočeši	11,3	11,4	2,2	9,8	8,4	-
národní socialisté	10,3	1,0	17,4	9,7	2,2	-
realisté	0,9	2,4	-	0,7	1,5	-
státoprávní radikál.	1,1	-	-	2,4	-	-
staročeši	1,4	6,7	-	0,4	2,1	-
nezávislí kandidáti	1,3	2,1	-	2,0	1,2	6,2
německé strany						
sociální demokraté	40,4	29,6	39,1	40,6	27,8	39,8
nezávislí socialisté	1,3	-	-	1,0	-	-
německá dělnická st.	0,8	-	-	5,4	0,9	4,8
křesťanští sociálové	6,9	17,9	14,8	6,8	13,6	16,3
agrárníci	22,5	4,6	9,5	17,8	14,0	16,9
všeněmci	4,2	2,8	-	4,3	-	-
němečtí radikálové	13,2	7,0	5,0	15,2	14,4	3,9
němečtí lidovci ^c	4,0	18,6	21,7	3,4	9,5	10,4
němečtí pokrokaři ^d	6,7	19,5	10,0	4,8	19,7	7,9
společný něm. kand.	-	-	-	0,7	-	-
polské strany						
sociální demokraté	-	-	42,5	-	-	45,0
lidová strana	-	-	-	-	-	10,5
národní demokraté	-	-	-	-	-	1,4
sionisté	-	-	21,4	-	-	-
konzervativci	-	-	36,1	-	-	42,1

Tabulka č. 5b

*Volby do říšské rady v českých zemích v letech 1907 a 1911
(počet získaných mandátů)*

STRANA	1907			1911		
	ČECHY	MORAVA	SLEZSKO ^a	ČECHY	MORAVA	SLEZSKO ^a
<i>české strany</i>						
sociální demokraté	17	5	2	14	11	-
soc. dem. –	-	-	-	-	-	1
centristé	23	4	1	30	6	2
agrárníci	7	10	-	-	7	-
klerikálové ^b	14	4	-	14	4	-
mladočeši	9	-	-	15	1	-
národní socialisté	1	1	-	-	1	-
realisté	-	5	-	-	-	-
státoprávní radikál. staročeši	1	1	-	-	-	-
<i>německé strany</i>						
sociální demokraté	16	3	2	9	-	1
nezávislí socialisté	1	-	-	1	-	-
německá dělnická st.	-	1	-	2	-	1
křesťanští sociálové	16	1	-	1	-	-
agrárníci	2	-	2	15	5	2
všeněmci	11	1	-	3	-	-
němečtí radikálové	3	7	-	16	5	1
němečtí lidovci ^c	6	6	3	4	3	2
němečtí pokrokáři ^d	-	-	2	4	6	2
společný něm. kand.	-	-	-	-	-	-
<i>polské strany</i>						
sociální demokraté	-	-	2	-	-	1
lidová strana	-	-	-	-	-	1
národní demokraté	-	-	-	-	-	-
sionisté	-	-	-	-	-	-
konzervativci	-	-	1	-	-	1
CELKEM	130	49	15	130	49	15

- a) údaje včetně polské části Těšínska;
- b) na Moravě lidová strana;
- c) Volkspartei;
- d) liberálové.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

- ADAMOVIÁ, K. KRÍŽKOVSKÝ, L. *Základy politologie*. Praha 2000 .
Blackwellova Encyklopedii politického myšlení. Brno 1995.
- ADAMOVIÁ, K. *Úsvit moderního konstitucionalismu*. Praha 2007.
- ADAMOVIÁ, K. *Občanská práva a svobody v rakouských ústavách 19. století*. In:
Vývoj české ústavnosti. Praha 2006.
- ADAMOVIÁ, K. *Idea státní moci a suverenity lidu v návrhu kroměřížské ústavy*. In:
Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě.
Kroměříž 1998.
- ADAMOVIÁ, K., SOUKUP, L. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2. vyd.
Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.
- ČÁDA, Fr. *Ústavní právo rakouské za světové války, Od jejího počátku až po svolání
Říšské rady roku 191*. Otisk Vědecké ročenky právnické fakulty Masarykovy
univerzity v Brně, sv. IX, 1930, s. 221- 264.
- ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Karolinum: Praha 2007, část I.
- ČERNÝ, J. M. *Boj za právo*. Praha 1893.
- Dějiny Francie. Praha 1988.
- Dějiny evropského kontinentálního práva (KOL. AUTORŮ). Druhé doplněné
vydání. Praha 2004
- .Drobné spisy Bohuše svob. Pána Riegra. Uspořádal KADLEC, K. Praha 1915.
- Františka Palackého Spisy drobné, díl I.. Uspořádal a poznámkami opatřil RIEGER,
B., Praha 1898.
- GAVRECKÁ, M. *Hans Kudlich v revoluci 1848-1849*. In.: *Kroměřížský sněm etc.*
cit. d., s. 167-177.
- GERLOCH, A, HŘEBEJK, J., ZOUBEK, VI., *Ústavní systém České republiky*. Praha
1996.
- HARNA, H. *Kroměřížský sněm, impuls k vývoji parlamentarismu ve střední Evropě*,
in: *Kroměřížský sněm etc.*
- HAVRÁNEK, J. *Z poddaného občanem a voličem- prožitek roku osmačtyřicátého*,
in. *Kroměřížský sněm etc.* cit.d. s.313-318.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha
1989.

- INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Praha 1994.
- KADLEC, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1928.
- KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha 1983.
- KREJČÍ, O. *Kniha o volbách*. Praha 1994.
- KUČERA, K. *K pozadí příprav anenských patentů*. In: POCTA AKADEMIKU VÁCLAVU VANĚČKOVI K 70.NAROZENINÁM, Praha 1975. s. 209-228.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého práva*. Praha 2003.
- MALÝ, K. *Die allgemeine Rechte der Staatsbürger in Österreich in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Vývoj české ústavnosti etc. cit. d. s. 432-450*.
- MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha 1995.
- Minulost našeho státu v dokumentech. Praha 1971.
- NEUDORFLOVÁ, M.L. *České ženy v 19. století*. Praha 1999.
- Politické myšlenky Františka Palackého. Uspořádal a úvodem opatřil SRB, A. Praha 1907.
- PRAŽÁK, J. *Právo ústavní*. Praha 1898.
- Řeči Dr. Frant. Ladisl. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech z let 1848 - 1849. Praha 1883.
- SCHAMA, S. *Občané- Kronika francouzské revoluce*. Praha 2004.
- SCHELLE, K. *Dějiny českého ústavního práva*. Ostrava 2010.
- SOUKUP, L.. *Občanská práva a svobody v kroměřížském návrhu ústavy*. In: *Kroměřížský sněm.xtc*.
- TOBOLKA, Z: V. . I- II/2, . Praha 1900- 1902.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982.
- VOJÁČEK, L. *Projekty české a moravské zemské ústavy v roce 1848*. In: *Kroměřížský sněm etc., cit.d. s. 37-46*.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Formování české občanské společnosti ve druhé polovině 19. A Na počátku 20. století*. Praha 1993.
- Výbor z textů, ed. TUREČEK, J. Praha 1959.
- ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. Praha 2004

ZÁKONY

ZÁKON č. 134/1867 ř.z.

ZÁKON č. 135/1867 ř.z.

ÚSTAVNÍ ZÁKONY č. 141-145/ 1867 ř.z.

ÚSTAVNÍ ZÁKON č. 121/1920 Sb.

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousko-uherské_vyrovnání_etc.

Resumé

This work deals with the topical question- rights of citizens and human rights. The author is interested in the development of these rights in the 19th century in Austria. He analyses the constitutions and he deals with the application of citizens rights in the practice.

The important chapter is devoted to the development of European ideas about the equality and liberty. These principles were characteristic especially for the citizens society.

The author describes the preparation of the constitutional act in Kroměříž and its concept of the citizens rights. He stresses the principle that the source of the power in the state is based on the people.

In this work are also the ideas of the Czech thinkers and politicians analysed, especially the ideas written and proclaimed by Fr. Palacký and Fr. L. Rieger. Their ideas reflected also in the rights of citizens in Austria in the 19th century. For it was however necessary to call off the statute book. It happened in the year 1848.

The problem of application of the civil rights lies in the difference of the legal regulation and real realization of these rights.

The special attention is devoted to the assembly and social law, right on the protection of personal liberty and the right to vote and the petition law. They are very important political rights and especially on them the author shows the difference in the constitution de iure and constitution de facto.

In the conclusion of the work the author draws attention to the fact that all Austrian constitutions included large catalog of citizens rights. This is important for further development of the constitutionalism.